

SENECA TWEEDE EDITIE

HAVO – VWO

Seneca
Non scolae, sed vitae discimus

Docentenhandleiding 2010/2011

E.L. SCHRA, M.C. VELDMAN & A.A.J. OLGERS

Bestandsnaam: Docentenhandleiding_Seneca_02eee_VM.docx

© 2010 E.L. Schra, M.C. Veldman en A.A.J. Olgers.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

INLEIDING	5
JAARPLANNINGEN SENECA	9
1 MAATSCHAPPIJLEER, HOE EN WAT?	11
1.1 Uitleg opzet hoofdstuk 1.....	11
1.2 Verschil havo – vwo hoofdstuk 1	12
1.3 Lesplannen hoofdstuk 1 - havo.....	13
1.4 Lesplannen hoofdstuk 1 - vwo	16
1.5 Extra's hoofdstuk 1.....	20
2 KEUZES MAKEN.....	21
2.1 Uitleg opzet hoofdstuk 2.....	21
2.2 Verschil havo – vwo hoofdstuk 2	21
2.3 Lesplannen hoofdstuk 2 – havo.....	22
2.4 Lesplannen hoofdstuk 2 – vwo	27
2.5 Extra's hoofdstuk 2.....	32
3 SIMULATIE EN CHAOS	34
3.1 Uitleg opzet hoofdstuk 3.....	34
3.2 Verschil havo – vwo hoofdstuk 3	34
3.3 Lesplannen hoofdstuk 3 – havo.....	35
3.4 Lesplannen hoofdstuk 3 – vwo	41
3.5 Extra's hoofdstuk 3.....	48
3.6 Antwoorden opdrachten hoofdstuk 3	49
Simulatiespel - voorbereiding	52
Simulatiespel - spelverloop.....	53
4 EERSTE ORDE: ACTOREN	54
4.1 Uitleg opzet hoofdstuk 4.....	54
4.2 Verschil havo – vwo hoofdstuk 4	55
4.3 Lesplannen hoofdstuk 4 – havo.....	56
4.4 Lesplannen hoofdstuk 4 – vwo	62
4.5 Extra's hoofdstuk 4.....	68
5 TWEEDE ORDE: GRONDVRAGEN.....	71
5.1 Uitleg opzet hoofdstuk 5.....	71
5.2 Verschil havo – vwo hoofdstuk 5	71
5.3 Lesplannen hoofdstuk 5 - havo.....	72
5.4 Lesplannen hoofdstuk 6 – vwo	76
5.5 Extra's hoofdstuk 5.....	80
6 DERDE ORDE: IDEOLOGIEËN	81
6.1 Uitleg opzet hoofdstuk 6.....	81
6.2 Verschil havo – vwo hoofdstuk 6	81
6.3 Lesplannen hoofdstuk 6 – havo.....	83
6.4 Lesplannen hoofdstuk 6 - vwo	91
6.5 Extra's hoofdstuk 6.....	101

6.6	Antwoorden opdrachten hoofdstuk 6	103
7	SOCIALE PROCESSEN.....	117
7.1	Uitleg opzet hoofdstuk 7.....	117
7.2	Verschil havo – vwo hoofdstuk 7	117
7.3	Lesplannen hoofdstuk 7 – havo	118
7.4	Lesplannen hoofdstuk 7 - vwo	122
7.5	Extra's hoofdstuk 7.....	126
7.6	Antwoorden opdrachten hoofdstuk 7	127
8	WELZIJNSVRAAG: VERZORGINGSSTAAT.....	129
8.1	Uitleg opzet hoofdstuk 8.....	129
8.2	Verschil havo – vwo hoofdstuk 8	130
8.3	Lesplannen hoofdstuk 8 – havo	131
8.4	Lesplannen hoofdstuk 8 – vwo	135
8.5	Antwoorden opdrachten hoofdstuk 8	138
9	SAMENLEVINGSVRAAG: PLURIFORME SAMENLEVING	141
9.1	Uitleg opzet hoofdstuk 9.....	141
9.2	Verschil havo – vwo hoofdstuk 9	141
9.3	Lesplannen hoofdstuk 9 – havo	142
9.4	Lesplannen hoofdstuk 9 – vwo	143
9.5	Antwoorden opdrachten hoofdstuk 9	144
10	MACHTSVRAAG: PARLEMENTAIRE DEMOCRATIE	149
10.1	Uitleg opzet hoofdstuk 10	149
10.2	Verschil havo – vwo hoofdstuk 10	149
10.3	Lesplannen hoofdstuk 10 – havo	150
10.4	Lesplannen hoofdstuk 10 – vwo	151
10.5	Antwoorden opdrachten hoofdstuk 10	152
BIJLAGEN DEEL 1		159
	Van invalshoeken naar domeinen (systemen)	161
	Herkomst van enkele termen.....	162
	Enkele nuttige algemene filmpjes.....	162

Inleiding

Geachte collega docent,

In deze docentenhandleiding willen we u de gewenste extra informatie geven die u als docent nodig heeft. We doen dit aan de hand van de volgende opbouw per hoofdstuk:

- 1) korte uitleg over de opzet van het hoofdstuk
- 2) verschil havo - vwo
- 3) uitwerking hoofdstuk in lesplannen havo
- 4) uitwerking hoofdstuk in lesplannen vwo
- 5) eventuele extra informatie of opdrachten

Voorafgaand aan de uitwerking per hoofdstuk kunt u twee globale planningen vinden. De eerste geeft aan hoeveel lessen per hoofdstuk besteed worden, de tweede geeft aan welk onderdeel uit Seneca in de les wordt behandeld. Hieronder leggen we achtereenvolgens de gebruikte symbolen uit en geven een overzicht van de structuur van Seneca.

SYMBOLEN

In Seneca gebruiken we negen symbolen die regelmatig terugkeren. Deze zijn gebaseerd op verkeersborden. De bedoeling is dat het een herkenningspunt geeft voor leerlingen die visueel zijn ingesteld, om herkenbaarheid op te roepen.

Belangrijke verschillen

Het grote verschil tussen deze en de vorige handleiding is uiteraard het gebruik van de tweede **kleurenditie** ter vervanging van de eerste druk. Dat betekent dat o.a. de pagina- en opdrachtnummers gewijzigd zijn. Deze laatste hebben nu een nummering per hoofdstuk.

De kleurenditie maakt visueel duidelijk welke soort tekst de leerling leest: theorie, bron, opdracht, schema of verdieping. Er zijn overigens twee soorten schema's: genummerde schema's die de kern van Seneca weergeven. En ongenummerde modellen ter verduidelijking van de tekst.

De vier orde-vragen. Bedoeld om orde in de politieke chaos te creëren.

1. Wie zijn de betrokken **actoren**? (De 'wie-vraag'.)
Hoofdstuk 4 behandelt actoren en **mensbeelden**.

2. Waarover gaan politieke discussies? ('Waarover-vraag')
Hoofdstuk 5 behandelt de **grondvragen**.

3. Wat is de **ideologische** visie van de actor? (De 'Wat-vraag'.)
Hoofdstuk 6 behandelt de ideologieën en grondvragen.

4. Welke regels en wetten gelden er? (De 'Welke-vraag'.)
Hoofdstukken 8 t/m 11 behandelen in detail de vier **domeinen**.

**De vier grondvragen (en de vier domeinen).
Bedoeld om orde te brengen in de actuele debatten.**

Machtsvraag: hoe moet de politieke macht verdeeld worden in een land? In Nederland is het antwoord: de **parlementaire democratie**. Dit domein wordt in hoofdstuk 10 behandeld.

Mensenrechtenvraag: hoeveel rechten moeten mensen hebben ten opzichte van de staat? In Nederland is het antwoord: een (liberale) **rechtsstaat**. Dit domein wordt in hoofdstuk 11 behandeld.

Welzijnsvraag: hoe moet de samenleving zorgen voor het welzijn van de inwoners? In Nederland is het antwoord: een (Rijnlandse) **verzorgingsstaat**. Dit domein wordt in hoofdstuk 8 behandeld.

Samenlevingsvraag: hoe moet de samenleving omgaan met de verschillende culturen, religies en levensbeschouwingen in een land? In Nederland is het antwoord: de **pluriforme samenleving**. Dit domein wordt in hoofdstuk 9 behandeld.

CHECKPOINT CHARLIE

Er is nog een laatste symbool, dat niet in het lesboek staat. We willen gebruik maken van regelmatig terugkerende checkpoints, die we een 'Charlie' noemen, n.a.v. checkpoint Charlie in Berlijn tijdens de Koude Oorlog. Bij zo'n 'Charlie' zou een leerling bepaalde kennis en vaardigheden moeten kunnen aantonen voor hij (zij) verder kan gaan met de lesstof. Seneca is immers opgebouwd met een begrippenstructuur, waarbij we steeds meer details toevoegen. Als een leerling een bepaalde set van begrippen, kennis en vaardigheden mist, is hij niet of in beperkte mate in staat om nieuwe stof tot zich te kunnen nemen. In deze docentenhandleiding willen wij deze 'Charlies' dan ook aangeven. Tevens bieden we in u enkele aan het eind van enkele hoofdstukken diagnostische toetsen aan. Ook de opdrachten voor het WaardenLogBoek kunnen gebruikt worden om het niveau van kennis en vaardigheden van leerlingen te toetsen.

KEUZE VAN EEN STRUCTUUR VOOR HET VAK

Seneca is een unieke methode met een unieke structuur. Toch kent het raakvlakken met bestaande methodes. De keuze voor de structuur van Seneca leggen we hieronder graag uit aan de hand van de historie van het vak maatschappijleer.

Een belangrijk deel van de geschiedenis van maatschappijleer is gekenmerkt geweest door de concurrentie tussen twee benaderingen. De eerste richtte zich vooral op een aanpak die ook in veel sociologieboeken te vinden is: veel encyclopedische kennis rond een aantal thema's zoals arbeid, politiek, vrije tijd, milieu, technologie, ontwikkelingssamenwerking, massamedia etc. Daarbij is wel steeds gepoogd een vaste structuur van centrale en overkoepelende begrippen op

te zetten in de vorm van benaderingswijzen en grondconcepten, zonder echter dat deze de stof echt leken te bepalen of structureren. Het bleef toch vaak veel los zand, met hier en daar een kei. De tweede benadering poogde van meet af aan met een rotsvaste structuur het vak op te bouwen. Politicologische en sociologische grondbegrippen zouden een vast systeem moeten vormen waarmee de leerling allerlei vraagstukken en thema's kon analyseren. Uiteindelijk is deze tweede benadering dominant geworden. Niet in het minst is dat te danken aan het langdurige werk en de vasthoudendheid van auteur Huub Philippens. Al vanaf de zeventiger jaren is hij op de markt met methoden waarin onder andere de klassieke studies van Middendorp over de politieke ideologieën en de systeembenadering van de bekende politicoloog Dahl gebruikt werden om een consistente leerlingtheorie op te bouwen. Hij zette daarmee een standaard waar anderen zich vooralsnog op dienen te oriënteren, dan wel een adequaat antwoord op zouden moeten vinden. Wij bouwen deels voort op wat Huub Philippens heeft neergezet. Tegelijkertijd geven wij onze eigen draai eraan en bedden het in een nieuwe structuur in. Deze structuur willen wij hieronder graag toelichten.

STRUCTUUR SENECA

De eerste twee hoofdstukken zijn het abc van Seneca. De leerlingen leren, net als bij een taal, enkele nieuwe woorden en een soort grammatica (de schema's). De eerste stappen worden gezet en geoefend.

Het derde hoofdstuk is een intermezzo en kan voor de leerlingen overkomen alsof het een 'break' is die weinig met maatschappijleer van doen heeft. M.b.v. dat hoofdstuk spelen leerlingen een simulatiespel – de VN-simulatie. De ervaring met het naspelen van politici werkt erg motiverend. Leerlingen zitten er vaak emotioneel helemaal in en er wordt nog dagen of weken over nagepraat. Het doel van de simulatie, naast dat het een motiverende stimulans is voor het vak, is dat leerlingen ervaren hoe moeilijk het is een oplossing te bedenken voor een maatschappelijk probleem. Aan het eind van hoofdstuk 3 wordt de balans opgemaakt. De rookwolken trekken op en we gaan orde in de politieke chaos aanbrengen.

Het vierde t/m zesde hoofdstuk is het geven van die orde. Dat doen we door vier orde-vragen te beantwoorden. De eerste van deze vragen gaat over de actoren. Deze grondvraag concentreert zich rondom het begrip 'mensbeeld' en daarom maken we de leerlingen in hoofdstuk 4 eerst vertrouwd met linkse en rechtse mensbeelden. In nogal wat methoden komen begrippen als 'links' en 'rechts' niet structureel voor, omdat velen er van uitgaan dat dit achterhaald zou zijn. Recent wetenschappelijk onderzoek heeft echter anders aangetoond. Daarover meer in de uitleg bij hoofdstuk 4 van deze handleiding.

In hoofdstuk 5 behandelen we de zogeheten grondvragen: de vragen waar elke actor, elke ideologie antwoord op geeft, ieder volgens het eigen mensbeeld. Deze grondvragen moet elke samenleving, ook de Nederlandse, beantwoorden. De Nederlandse antwoorden op de grondvragen zijn de vier domeinen die in de hoofdstukken 8 t/m 11 worden behandeld.

Maar we willen leerlingen bekend maken met alle mogelijke antwoorden op de grondvragen zodat zij ook andere keuzes van diverse samenlevingen kunnen begrijpen. Dat doen we in hoofdstuk 6 waar de ideologieën worden behandeld met hun visie op de samenleving (lees: antwoorden op de grondvragen). Dit is vooral voor de havo een pittig hoofdstuk met veel nieuwe termen. Daarom is er een alternatief lesplan geschreven dat 'werelden-simulatie' heet. Daarover meer uitleg bij de behandeling van hoofdstuk 6.

Voordat we ons bezig houden met de Nederlandse antwoorden op de grondvragen (de domeinen), wordt de recente geschiedenis van de grote sociale processen zoals individualisering geschetst in hoofdstuk 7. Dit is het meest abstracte hoofdstuk van Seneca waarin duidelijk wordt gemaakt dat er door de eeuwen heen enkele processen een grote rol hebben gespeeld bij het vormen van onze huidige samenleving. Grote processen leiden uiteindelijk tot een verstoring van het politiek evenwicht en leiden meestal tot het vormen van nieuwe wetten, regels en instituties.

In de hoofdstukken 8 t/m 11 behandelen we in detail de domeinen in Nederland. Eerst de verzorgingsstaat, omdat we ervaren dat leerlingen dit domein het eenvoudigst vinden. Daarna de pluriforme samenleving, omdat het een minder groot en abstract onderwerp is dan de laatste twee onderwerpen: parlementaire democratie en rechtsstaat. In hoofdstuk 12 nemen we een kijkje over de grenzen en bestuderen we o.a. de EU.

Door alle hoofdstukken van Seneca heen zijn er WaardenLogBoek (WLB) opdrachten. Deze zijn bedoeld om de leerlingen de theorie op zijn persoonlijk leven toe te passen. De WLB opdrachten zijn ook een goede check (*Charlie*) om te kijken hoe het staat met het niveau van kennis en vaardigheden die de leerling beheerst. Wij raden m.n. WLB **A, B, D, E, H en I** aan, omdat deze een doorlopende leerlijn vormen. De andere opdrachten zijn meer toegespitst op specifieke onderwerpen.

Inmiddels zijn er diverse ELO opdrachten gemaakt en in de maak. Neem contact op met m.veldman@seneca.nu voor meer informatie of het kenbaar maken van behoeften aan bepaalde ELO-opdrachten. Zo is het mogelijk, als u de beschikking heeft over It's Learning, om u bij de community van It's Learning in te schrijven bij 'ML-Seneca' en daar ELO-opdrachten voor uw leerlingen beschikbaar te stellen.

Tot slot willen wij u er op attenderen dat er een besloten gedeelte van de website bestaat voor klanten van Seneca. Daar zult u de jongste versie van de docentenhandleiding, toetsen en PowerPoints aantreffen.

Wij wensen u net zo veel plezier toe bij het geven van maatschappijleer als wij er zelf aan beleven!

Lennart Schra, L.Schra@seneca.nu

Marco Veldman, M.Veldman@seneca.nu

Ton Olgers.

Jaarplanningen Seneca

Planning hoofdstukken Seneca *indicatie

Hoofdstuk	Inhoud	Pagina's	Lessen HAVO	Lessen VWO
1	Maatschappijleer: hoe en wat?	11	3	2
2	Keuzes maken (Basisbegrippen)	22	4	3
3	Chaos en Orde (Simulatiespel)	12	6	6
4	Eerste Orde: Actoren	26	4	4
5	Tweede Orde: Grondvragen	15	3	3
6	Derde Orde: Ideologieën	65	7	8
7	Grote Sociale Processen	16	4	3
8	Verzorgingsstaat	12	3	2
9	Pluriforme Samenleving	16	4	3
10	Parlementaire Democratie	20	5	4
11	Rechtsstaat	20	5	4
12	Internationale Vergelijking	15	5	3
	lessen t.b.v. PO's		8	20
	reservelessen, samenvattingslessen en bespreking toetsen		4	10
	totaal	235	70	70

Lessenplanning Seneca

Lesplanning HAVO

Les	Paragraaf
	kennismaking docent - IIn –
1	vak; 1.1 – 1.3
2	1.3 – 1.4
3	1.4
4	2.1 – 2.2
5	2.3
6	2.4
7	h.2 samenvatting reserve
	TOETSMOMENT H.1-2
8	3.0 – 3.1
9	3.1 – 3.2
10	simulatiespel I
11	simulatiespel II
12	3.3
13	3.4
14	4.1
15	4.2 – 4.3
16	4.4
17	h.4 samenvatting reserve
18	5.1
19	5.2-5.3
20	5.4-5.5 reserve
21	6.1-6.2
22	6.3-6.4

Lesplanning VWO

Les	Paragraaf
	kennismaking docent - IIn –
1	vak; 1.1 – 1.3
2	1.3 - 1.4
3	2.1 – 2.2
4	2.3
5	2.3 – 2.4 reserve
	TOETSMOMENT H.1-2
6	3.0 – 3.1
7	3.1 – 3.2
8	simulatiespel I
9	simulatiespel II
10	3.3
11	3.3 – 3.4
12	4.1
13	4.2 – 4.3
14	4.4
15	h.4 samenvatting reserve
16	5.1
17	5.2
18	5.3 - 5.5 reserve
19	6.1-6.2
20	6.3-6.4
21	6.5-6.6
22	6.7-6.8

Let op! De planning van vakanties in verschillende regio's heeft invloed op uw persoonlijke lesplanning.

23 6.5-6.6
24 6.7-6.8
25 6.9
26 6.10-6.11
27 6.13-6.15

reserve

TOETSMOMENT h.4-6

28 7.1
29 7.2
30 7.3
31 7.4

23 6.9
24 6.10-6.12
25 6.13-6.15

26 6.16

reserve

reserve

TOETSMOMENT h.4-6

27 7.1
28 7.1-7.2
29 7.3-7.4

“Als er nu in de familie een discussie is over de politiek kan ik meedoen, want ik weet waar ik over praat.” (uit een enquête over Maatschappijleer 2006/2007)

1 Maatschappijleer, hoe en wat?

Het eerste hoofdstuk van Seneca is bedoeld als introductie van het vak Maatschappijleer. We leggen kort het nut van het vak uit en behandelen enkele belangrijke definities. Aan het eind van dit hoofdstuk bereiken we de eerste Charlie.

1.1 Uitleg opzet hoofdstuk 1

We introduceren het vak Maatschappijleer bij de leerlingen, omdat ze dit vak voor het eerst krijgen en sommigen zich weinig (positiefs) kunnen voorstellen bij dit vak. We geven eerst (§ 1.1) enkele belangrijke – in onze ogen specifiek voor ML¹ – geldende ‘gouden regels’ weer, en vragen naar de verwachting van de leerling (opdr. 1).

Vervolgens (§ 1.2) willen we het nut van ML duidelijk maken. Van leerlingen hebben we wel eens in het begin gehoord: ‘een vak dat je maar één jaar krijgt, kan toch niet belangrijk zijn?’. Dat beeld willen we meteen ontkrachten en het citaat van het hoofdstuk is daar ook erg geschikt voor. Hierbij een aantal citaten van leerlingen die we vaker aan het eind van het schooljaar horen:

- *“Ik vond het erg nuttig om je mensbeeld te ontwikkelen. Door Maatschappijleer heb ik echt een andere kijk op de wereld gekregen. Wanneer ik nu naar het nieuws kijk of de krant lees, kijk ik hier heel anders naar dan de periode voor Maatschappijleer” (Ivar van Ginkel, havo4, 2009/2010).*
- *“Wat mij opvalt aan deze opdracht is dat ik aan het begin van het jaar andere meningen had dan dat ik nu heb. Door het vak maatschappijleer ben ik anders gaan denken over waarden, en politieke partijen. Met stemwijzer en die andere dingen kwam ik aan het begin uit op het CDA, maar nu sta ik meer achter de PvdA.” (Larissa Kwakernaak, havo4, 2009/2010)*
- *“Het enthousiasme heeft wel op mij doorgewerkt: ik ben het vak gaan waarderen en me meer gaan interesseren in de politiek en de wereld” (Hanna Sevinga, vwo4, 2008/2009)*
- *“Ik heb veel geleerd van ML en vond met name de discussies erg leuk en leerzaam. Zo zie je bepaalde onderwerpen vanuit andere standpunten en leer je de waarden/belangen van andere mensen kennen.” (Aline van der Waaij, vwo4, 2007/2008)*
- *“Ik vond het jaar erg leuk en heb er veel van geleerd. In het begin van het jaar had ik niet verwacht dat het vak zo interessant zou zijn, maar het overtrof eigenlijk mijnenver mijn verwachtingen.” (Neline van Ginkel, vwo4, 2007/2008)*
- *“Van te voren hoorde ik van andere dat ML over de politiek 'enzo' zou gaan, dat leek me dus eigenlijk niet leuk. Maar achteraf vond ik het best leuk en interessant allemaal!” (Alyn Koopman, havo4, 2007/2008)*

In § 1.3 starten we met het eerste theoretische gedeelte en behandelen we enkele definities (politiek, overheid en maatschappelijke problemen). Bij die laatste staan we langer stil, m.b.v. opdr. 2, 3 en 4. Vervolgens introduceren we het eerste schema van Seneca ‘kenmerken maatschappelijke problemen’. Dit is een belangrijke basis voor Seneca, omdat we hier voor het eerst laten zien dat mensen op een verschillende manier naar (de oorzaken en oplossingen van) maatschappelijke problemen kijken en er daarom over gedebatteerd kan worden.² We maken het schema praktisch door in opdr. 5 korte berichten te laten koppelen aan de kenmerken van schema 1.

Daarna (§ 1.4) staan we uitvoerig stil bij het begrip ‘actor’ en na opdr. 6 en 7 moet een leerling weten wat een actor is en de belangrijkste actoren bij een maatschappelijk probleem kunnen benoemen.

¹ Maatschappijleer korten we in deze handleiding vaak af tot ML

² In de bijlage kunt u hierover een interessant artikel van Peter van der Vliet en Lisette Schuitemaker, Center for Human Emergence, denktank voor maatschappelijke innovatie (artikel 1).

Hiermee hebben we de eerste Charlie bereikt; een leerling moet uit een artikel kunnen halen: (1) of het om een maatschappelijk probleem gaat; (2) om welk maatschappelijk probleem het gaat en (3) wat de (belangrijkste) actoren zijn. Om dit bij leerlingen te toetsen kunt u hen opdr. 8 en 9 laten doen.

1.2 Verschil havo – vwo hoofdstuk 1

Het verschil in het eerste hoofdstuk tussen havo en vwo is beperkt; wellicht hoeven bij het vwo niet alle opdrachten over actoren (opdr.7) behandeld te worden, terwijl dat voor havo wel aangeraden wordt. Voor havo staan er 3 lessen gepland voor hoofdstuk 1, waarbij in de derde les al een begin gemaakt het hoofdstuk 2. Voor het vwo staan 2 lessen gepland. Vorig jaar was dat net te krap gepland.

1.3 Lesplannen hoofdstuk 1 - havo

Les 1 - havo

Doel: kennismaking docent en maatschappijleer en eerste definities kennen
Onderwerp: introductie maatschappijleer
Seneca: 1.1 – 1.3

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 10	introductie docent		luisteren
10 – 20	start Seneca + opdr. 1	uitleggen en bespreken	luisteren maken opdr. 1.1
20 – 45	start 1.3 – uitleggen definities politiek, overheid, maatschappelijk probleem	uitleggen en bespreken	luisteren, maken opdr. 1.2 en 1.3
40 – 50	huiswerk maken / uitlooptijd	huiswerk opgeven:	leren p. 5 – 8 maken opdr. 1.2 – 1.3

Introductie docent

De docent bepaalt natuurlijk zelf hoeveel tijd hij/zij wil nemen voor voorstellen. Eventueel kunnen een aantal zaken die in het komende schooljaar worden behandeld, worden genoemd. Of kan gestart worden met een **actueel maatschappelijk probleem**, zoals de kabinetsformatie.

Start Seneca + opdr. 1.1

Uitleggen dat ML belangrijk is:

- gouden regels bij langs lopen
- vertaling titel Seneca: "Niet voor de school, maar voor het leven leren wij!" Uitleg: ML is een vak dat je vooral moet leren voor je leven! Niet voor een cijfertje...

Daarna opdr. 1.1 laten maken en bespreken. Deze opdracht is bedoeld om de ln. alvast na te laten denken over ML. Wellicht hebben zij v.t.v. al iets over het vak gehoord. Misschien ook niets.

Start 1.3

Dit zal voor nogal wat leerlingen **moeilijk** kunnen zijn, omdat een voor hen totaal onbekende theorie wordt geïntroduceerd. Waar moeten zij immers het vak aan 'ophangen' als ze nog nooit zo'n vak hebben gehad. Bovendien zijn veel termen wel duidelijk Nederlands en soms ook wel bekend, maar geen puber-taal. Veel leerlingen vinden daarom het vak in het begin moeilijk en denken dat dit de rest van het schooljaar ook zo is, maar later ontdekken ze dat het steeds makkelijker wordt. Als ze ten minste actief mee doen! Daarom kan er ook veel geoefend worden. In paragraaf 1.3 worden de **definities** van politiek, overheid en maatschappelijke problemen genoemd. Leerlingen dienen de definities niet aan te horen en van buiten te leren, maar te snappen. *Suggestie: paragraaf 1.3 klassikaal lezen en woorden toelichten zodat actief geluisterd wordt.* Dan opdr. 1.2 laten maken en bespreken. Daarna opdr. 1.3 laten maken en bespreken.

Huiswerk

Huiswerk opgeven: leren p. 5-8, maken opdr. 1.2-1.3

Les 2 - havo

Doel: begrijpen dat actoren verschillende visies op de oorzaak en oplossing van een maatschappelijk probleem hebben.

Onderwerp: schema 1 en actoren

Seneca: 1.3 – 1.4

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 10	maatschappijleer is geen wiskunde	uitleggen	luisteren
10 – 25	opdr. 1.4	bespreken	maken opdr. 1.4 en controleren
25 – 35	schema 1	uitleggen	luisteren
35 – 45	opdr.1.5 maken en bespreken	begeleiden en bespreken	maken opdr. 1.5 en controleren
45 – 50	uitlooptijd	huiswerk opgeven:	leren p. 10 – 12 maken opdr. 1.5

Maatschappijleer is geen wiskunde

Op p.9 staat uitgelegd dat maatschappelijke problemen niet vergelijkbaar zijn met wiskundige problemen. De laatste hebben slechts één uitwerking en oplossing, maar bij maatschappelijke problemen wordt juist gediscussieerd over wat de oorzaken en oplossingen van problemen zijn. Dit dient ter introductie van schema 1, wat in de volgende les wordt besproken.

Tip: schrijf op het bord de prikkelende 'formule'

Maatschappijleer ≠ Wiskunde!

Vraag leerlingen wat hier staat. Dit kan voor degenen met een NT profiel aantrekkelijk zijn.

Om leerlingen te laten oefenen met verschillende visies op oorzaken en oplossingen is opdr. 1.4 bedacht.

Opdr. 1.4

Bespreken van opdr. 4. Leerlingen moeten er vooral van leren dat verschillende politieke partijen (**actoren**) verschillende oorzaken zien voor hetzelfde maatschappelijk probleem en dat ze dus ook logischerwijs elk met een verschillende oplossing komen.

Schema 1

Schema 1 behandelen; moeilijke belangrijke termen als 'ideologie', 'debat', 'waardenafweging' en 'belangenuitwisseling' voorlopig uitleggen zodat lln. de logica van het *schema* kunnen begrijpen. Praktisch maken a.d.h.v. opdr. 4. Dit wordt overigens in de tekst op p.11 op deze wijze uitgelegd.

Opdr. 1.5

Opdr. 1.5 door lln. laten maken, zelf begeleiden, en daarna bespreken. Dit is het oefenen met de kenmerken van schema 1.

Huiswerk / uitlooptijd

Huiswerk opgeven: lezen p.10-12, maken opdr. 1.5.

Les 3 - havo

Doel: hoofdstuk 1 afronden en opstap maken naar hoofdstuk 2.
Onderwerp: samenvatting en oefenen hoofdstuk 1
Seneca: 1.4

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 15	Definitie actor	uitleggen en bespreken	luisteren en maken opdr. 1.6
15 – 25	opdr. 1.7	bespreken	maken opdr. 1.7 en controleren
25 – 35	opdr. 1.8	bespreken	maken opdr. 1.8 en controleren
35 – 45	actualiteit + discussie	uitleggen en discussie leiden	luisteren en meedoen
45 – 50	uitlooptijd	huiswerk opgeven	leren h.1, maken opdr. 1.8 – 1.9

Definitie Actor

Definitie 'actoren' uitleggen (groepen of personen die betrokken zijn bij beleid). Een ll. moet echt goed begrijpen wat een 'actor' is en moet deze ook kunnen noemen bij maatschappelijke problemen. Opdr. 1.6 dient om te inzicht te hebben in het begrip actor. Deze kunt u meteen bespreken.

Opdr. 1.7

Opdr. 1.7 kunt u als huiswerk opgeven of meteen laten maken. Eventueel kunt u een actueel maatschappelijk probleem noemen die niet in de tekst staat en de leerlingen vragen welke actoren daarbij horen. Bespreken van opdr. 1.7. Leerlingen moeten begrijpen hoe ze kunnen nagaan welke de belangrijkste actoren zijn van een bepaald maatschappelijk probleem. Eventueel kunt u een actueel maatschappelijk probleem noemen en de leerlingen vragen welke actoren daarbij horen.

Opdr. 1.8

Opdr. 1.8 is bedoeld als opstapje naar hoofdstuk 2. Dat komt vooral door vraag 3 (belang) en 4 (waarde).

Actualiteit + discussie

Met leerlingen de actualiteit bespreken (denk aan één van de Gouden regels). Hierbij extra aandacht geven aan definitie maatschappelijk probleem en actoren!

Suggestie: krant meenemen of actualiteitenprogramma laten zien (Journaal, Nova, Netwerk, Eénvandaag of discussie uit Pauw en Witteman oid.) en aan de hand daarvan met de klas een discussie opstarten. Zie "Extra's Hoofdstuk 1" (p. 20).

Huiswerk / uitlooptijd

Huiswerk opgeven: leren h.1, maken opdr. 1.8 – 1.9. Bij opdr. 1.9 staat dat ze een artikel mee moeten nemen door het in hun schrift te plakken: welke lln. doen actief mee en begrijpen het tot dusver? Opdracht 1.9 zou uiteraard ook prima m.b.v. een ELO ingeleverd kunnen worden.

1.4 Lesplannen hoofdstuk 1 - vwo

Les 1 - vwo

Doel: kennismaking docent en maatschappijleer en eerste definities kennen
Onderwerp: introductie maatschappijleer
Seneca: 1.1 – 1.3

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 10	introductie docent		luisteren
10 – 15	start Seneca + opdr. 1.1	uitleggen	luisteren maken opdr. 1.1
15 – 35	start 1.3 – uitleggen definities politiek, overheid, maatschappelijk probleem	uitleggen	luisteren, maken opdr. 1.2 en 1.3
35 – 40	maatschappijleer#wiskunde	uitleggen	luisteren, maken opdr. 1.4
40 – 45	opdr.1.4	bespreken	controleren
40 – 50	huiswerk maken / uitlooptijd	huiswerk opgeven:	leren p. 5-9 maken opdr. 1.2 – 1.4

Introductie docent

De docent bepaalt natuurlijk zelf hoeveel tijd hij/zij wil nemen voor voorstellen. Eventueel kunnen een aantal zaken die in het komende schooljaar worden behandeld, worden genoemd. Of kan gestart worden met een **actueel maatschappelijk probleem**, zoals de kabinetsformatie.

Start Seneca + opdr. 1

Uitleggen dat ML belangrijk is:

- gouden regels bij langs lopen
- vertaling titel Seneca: "Niet voor de school, maar voor het leven leren wij!" Uitleg: ML is een vak dat je vooral moet leren voor je leven! Niet voor een cijfertje...

Daarna opdr. 1 laten maken en bespreken. Deze opdracht is bedoeld om de lln. alvast na te laten denken over ML. Wellicht hebben zij v.t.v. al iets over het vak gehoord. Misschien ook niets.

Start 1.3

Dit zal voor nogal wat leerlingen **moeilijk** kunnen zijn, omdat een voor hen totaal onbekende theorie wordt geïntroduceerd. Waar moeten zij immers het vak aan 'ophangen' als ze nog nooit zo'n vak hebben gehad. Bovendien zijn veel termen wel duidelijk Nederlands en soms ook wel bekend, maar geen puber-taal. Veel leerlingen vinden daarom het vak in het begin moeilijk en denken dat dit de rest van het schooljaar ook zo is, maar later ontdekken ze dat het steeds makkelijker wordt. Als ze ten minste actief mee doen! Daarom kan er ook veel geoefend worden. In paragraaf 1.3 worden de **definities** van politiek, overheid en maatschappelijke problemen genoemd. Leerlingen dienen de definities niet aan te horen en van buiten te leren, maar te snappen. *Suggestie: paragraaf 1.3 klassikaal lezen en regelmatig woorden toelichten zodat actief geluisterd wordt.*

Dan opdr. 2 en 3 laten maken en bespreken. Let op: de tijd hiervoor is krap. De kans is groot dat leerlingen nog niet klaar zijn met opdr. 1.2 door de benodigde leestijd. Manen tot 'diagonaal lezen' / 'scannen'.

Maatschappijleer ≠ wiskunde

Op p.9 staat uitgelegd dat maatschappelijke problemen niet vergelijkbaar zijn met wiskundige problemen. De laatste hebben slechts één uitwerking en oplossing, maar bij maatschappelijke problemen wordt juist gediscussieerd over wat de oorzaken en oplossingen van problemen zijn. Dit dient ter introductie van schema 1, wat in de volgende les wordt besproken.

Tip: schrijf op het bord de prikkelende 'formule'

Maatschappijleer ≠ Wiskunde!

Vraag leerlingen wat hier staat. Dit kan voor degenen met een NT profiel aantrekkelijk zijn.

Om leerlingen te laten oefenen met verschillende visies op oorzaken en oplossingen is opdr. 1.4 bedacht.

Opdr. 4

Bespreken van opdr. 1.4. Leerlingen moeten er vooral van leren dat verschillende politieke partijen (**actoren**) verschillende oorzaken zien voor hetzelfde maatschappelijk probleem en dat ze dus ook logischerwijs elk met een verschillende oplossing komen.

Huiswerk

Huiswerk opgeven: leren p. 5-9, maken opdr. 1.2-1.5

Les 2 - vwo

Doel: begrijpen dat actoren verschillende visies op de oorzaak en oplossing van een maatschappelijk probleem hebben.

Onderwerp: schema 1 en actoren

Seneca: 1.3 – 1.4

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 15	Schema 1	uitleggen	luisteren
15 – 25	Opdr.5 maken en bespreken	begeleiden en bespreken	maken opdr. 1.5 en controleren
25 – 35	Definitie actor	uitleggen	luisteren en maken opdr. 1.6 en 1.7
35 – 45	Actualiteit en discussie	uitleggen en discussie leiden	luisteren en meedoen
45 – 50	Uitlooptijd	huiswerk opgeven	leren p. 10 -15 maken opdr. 1.5 – 1.9

Schema 1

Schema 1 behandelen; moeilijke belangrijke termen als 'ideologie', 'debat', 'waardenafweging' en 'belangenuitwisseling' voorlopig uitleggen zodat lln. de logica van het *schema* kunnen begrijpen. Praktisch maken a.d.h.v. opdr. 1.4. Dit wordt overigens in de tekst op p.11 op deze wijze uitgelegd.

Opdr. 5

Opdr. 1.5 door lln. laten maken, zelf begeleiden, en daarna bespreken. Dit is het oefenen met de kenmerken van schema 1.

Definitie Actor

Definitie 'actoren' uitleggen (groepen of personen die betrokken zijn bij beleid). Een ll. moet echt goed begrijpen wat een 'actor' is en moet deze ook kunnen noemen bij maatschappelijke problemen. Opdr. 1.6 dient om te inzicht te hebben in het begrip actor. Deze kunt u meteen bespreken. Opdr. 1.7 kunt u ook meteen laten maken. Eventueel kunt u een actueel maatschappelijk probleem noemen die niet in de tekst staat en de leerlingen vragen welke actoren daarbij horen. Leerlingen moeten begrijpen hoe ze kunnen nagaan welke de belangrijkste actoren zijn van een bepaald maatschappelijk probleem. Eventueel kunt u een actueel maatschappelijk probleem noemen en de leerlingen vragen welke actoren daarbij horen.

Actualiteit + discussie

Met leerlingen de actualiteit bespreken (denk aan één van de Gouden regels). Hierbij extra aandacht geven aan definitie maatschappelijk probleem en actoren!

Suggestie: krant meenemen of actualiteitenprogramma laten zien (Journaal, Nova, Netwerk, Eénvandaag of discussie uit Pauw en Witteman oid.) en aan de hand daarvan met de klas een discussie opstarten. Zie "Extra's Hoofdstuk 1" (p.20).

Huiswerk / uitlooptijd

Huiswerk opgeven: leren p.11-15, maken opdr. 1.5 – 1.9. Bij opdr. 1.9 nemen ze een artikel mee door het in hun schrift te plakken: welke lln. doen actief mee en begrijpen het tot dusver? Opdracht 1.9 zou uiteraard ook prima m.b.v. een ELO ingeleverd kunnen worden.

Opdr. 1.8 is bedoeld als opstapje naar hoofdstuk 2. Dat komt vooral door vraag 3 (belang) en 4 (waarde).

1.5 Extra's hoofdstuk 1

Bij hoofdstuk 1 behoren nog niet veel extra's. Wel kunnen de *suggesties* bij de lesplannen de lessen 'opleuken':

- Een stukje tonen van het NOS Journaal over een actueel maatschappelijk probleem, zie <http://www.nos.nl> Een voorbeeld hiervan met een stelling staat als laatste dia in de Powerpoint van hoofdstuk 1, op te vragen bij m.veldman@seneca.nu
- Een stukje tonen uit Nova over een actueel maatschappelijk probleem / van een discussie / uit de Tweede Kamer (Den Haag vandaag), zie <http://www.novatv.nl/>
- Een stukje tonen uit Eénvandaag over een actueel maatschappelijk probleem / van een discussie, zie <http://www.eenvandaag.nl/>
- Een stukje tonen uit Netwerk over een actueel maatschappelijk probleem / van een discussie, zie <http://www.netwerk.tv/>
- Een stukje van een discussie bij Pauw en Witteman tonen, zie <http://pauwenwitteman.vara.nl/>
- Een stukje van een discussie bij De Wereld Draait Door tonen, zie <http://dwdd.vara.nl/>

“Politiek gaat nu eenmaal over keuzes maken”,
(Jan-Peter Balkenende)

2 Keuzes maken

Het tweede hoofdstuk van Seneca is uniek voor methoden Maatschappijleer. In dit hoofdstuk leggen we namelijk de nadruk op keuzes die individuele actoren moeten maken en op de waardenuitwisseling en belangenafweging die in debatten tussen actoren plaatsvindt. Waarden en belangen vormen belangrijke Charliés in dit hoofdstuk. Het is de basis voor het debat over maatschappelijke problemen en is dus een voorwaarde voor het begrijpen van dit debat.

2.1 Uitleg opzet hoofdstuk 2

Hoofdstuk 2 begint met het aangeven dat het in politiek draait om keuzes maken (citaat Balkenende) en de vraag waarop actoren hun keuzes baseren. We geven aan dat belangen en waarden daarbij belangrijk zijn en leggen het verschil in 2 paragrafen uit (2.1 en 2.2). Daar horen persoonlijke en relatief eenvoudige oefeningen bij.

Voor het eerst wordt ook eventuele **verdiepingsstof** aangeboden – in paragraaf 2.2 waar het over verschillende normen gaat bij dezelfde waarde. Te herkennen aan de grijze arcering. Deze verdiepingsstof is niet essentieel voor het voldoen aan de eindtermen, maar biedt de leerling meer inzicht of kennis. U kunt zelf kiezen of en wanneer u deze verdiepingsstof aan de leerlingen aan wilt bieden.

Paragraaf 2.2 wordt afgesloten met een aantal opdrachten om de lesstof van de twee paragrafen te verwerken. Het is van groot belang dat leerlingen waarden en belangen kunnen herkennen uit een brontekst. Hier wordt nl. regelmatig over gesproken in alle hoofdstukken van Seneca.

In 2.3 gaan we in op keuzes maken; een actor moet soms kiezen tussen (een) waarde(n) en /of belang(en). Hierdoor kunnen drie verschillende dilemma's ontstaan (zie schema 3). In feite wordt hier meer diepgaand geoefend met de termen waarde en belang. Maar belangrijker is dat Iln. duidelijk moeten krijgen dat iedereen keuzes maakt en dat die keuzes je vaak wat opleveren én kosten (dilemma). Tot slot van de paragraaf introduceren we het **waardenlogboek (WLB)**: leerlingen moeten zelf gedurende het jaar maatschappijleer hun keuzes 'loggen'. Dit geeft leerlingen zowel de mogelijkheid om te oefenen door dilemma's persoonlijk te maken, als u de mogelijkheid om te controleren hoever in het leerproces de leerling is gevorderd.

In 2.4 gaan we in op keuzes die in de samenleving gemaakt moeten worden. De eerste twee alinea's van paragraaf 2.4 (p. 27) zijn belangrijk voor deze paragraaf en deze methode maatschappijleer. Deze tekst sluit goed aan op schema 1. Daarna wijzen we op het verschil tussen dilemma's en botsingen: individuen kennen **dilemma's**, maar als actoren tegenover elkaar staan met conflicterende waarden of belangen noemen we dat een **botsing** (schema 4). We hanteren voor de weergave daarvan een **analysemodel** (schema 5) dat in de rest van het boek regelmatig terugkeert.

De rest van de paragraaf is een verzameling oefeningen en verdiepingsoefeningen.

2.2 Verschil havo – vwo hoofdstuk 2

Het verschil in het tweede hoofdstuk tussen havo en vwo komt vooral tot uitdrukking in de aangeboden verdiepingsstof. Deze wordt aangegeven in de verdiepingsblokken, op p.20 (opdr. 2.8), p. 21 (schema 2), p. 24-25 (opdr. 2.10) p. 31 (opdr. 2.15) en p.37-38 (opdr. 2.4).

2.3 Lesplannen hoofdstuk 2 – havo

Les 4 - havo

Doel: beweegredenen actoren introduceren: belangen en waarden

Onderwerp: belangen – waarden

Seneca: 2.1 – 2.2

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 15	bespreken huiswerk	bespreken	controleren
15 – 30	belangen	uitleggen en bespreken	luisteren en maken opdr. 2.1
30 – 45	waarden	uitleggen en bespreken	luisteren en maken opdr. 2.2
45 – 50	huiswerk / uitlooptijd	huiswerk opgeven	leren p. 15-19, maken opdr. 2.3-2.7

Bespreken huiswerk

Het huiswerk van de vorige keer was in elk geval opdr. 1.9 waarbij lln. een eigen artikel mee moesten nemen. Dit is een belangrijke check t.a.v. het kennis- en vaardighedeniveau van de leerling.

Belangen

H.2 start met een korte uitleg over het belang van keuzes maken (politiek=keuzes maken) en hangt dit op aan de bron bij opdr. 1.8. Daarna wordt het begrip belang uitgelegd. Teruggrijpen op schema 1 en aangeven dat de ideologie de voorkeur van iemand bepaalt. Maar wat is nu de voorkeur van een actor? Welke beweegredenen heeft een actor? Dat zijn (oa). **belangen** (belang staat dicht bij lln. dan waarde, daarom beginnen we daar mee). Probeer evt. een onderwijsleergesprek, waarbij de docent vraagt aan de lln. waarom ze in de les zitten. De antwoorden daarop zijn vaak belangen (geen straf, of idealitair: om geen les te hoeven missen, belang: kennis).

lIn. kunnen het begrip belang oefenen m.b.v. de bronnen bij opdr. 2.1. Het voorbeeld van de horeca op Ibiza is m.n. bedoeld om havo-leerlingen een voorbeeld te geven van wat van hen verwacht wordt. Wij raden het aan opdr. 2.1 in de les te bespreken.

Waarden

Aangeven dat er meer beweegredenen dan alleen belangen zijn; nl. **waarden**. Verschil hier tussen behandelen. Ter verduidelijking helpt het vaak als je zegt dat een belang vooral een voordeel voor een actor zelf is, de actor wordt er zelf beter van, maar een waarde is 'meer gericht op de wereld', 'de wereld wordt er beter van'. Dit is natuurlijk enigszins gechargeerd! Laat het ook duidelijk zijn dat een waarde voor de ene persoon iets afgrijselijks voor een andere persoon kan zijn. Duidelijke voorbeelden: ongelijkheid en oorlog.

Huiswerk / uitlooptijd

Huiswerk opgeven; aangeven dat '**norm**' daar een nieuw begrip in: leren. p. 15-19, maken opdr. 2.3 – 2.7. Deze keer dus veel huiswerkopdrachten.

Les 5 - havo

Doel: begrijpen dat elk persoon dilemma's kent door te moeten kiezen tussen waarden, belangen
Onderwerp: kiezen en persoonlijke dilemma's
Seneca: 2.3

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 20	huiswerk bespreken	bespreken	controleren
20 – 40	keuzes maken	uitleggen	luisteren en maken opdr. 2.9
40 – 45	korte bespreking	bespreken	controleren
45 – 50	huiswerk / uitlooptijd	huiswerk opgeven	leren p. 21 – 26, maken opdr. 2.9 en 2.11

Huiswerk bespreken

Bespreken van opdr. 2.1-2.7. Ondertussen **norm** ook nog 'uitleggen'. Leerlingen moeten verschil tussen waarden en belangen (en normen) *gaan* begrijpen tijdens het behandelen van deze opdrachten. Vooral opdr. 2.3 daagt de leerling qua inzicht uit.

Keuzes maken

Teruggrijpen op waarden en belangen (beweegredenen) en aangeven dat daar soms spanning tussen bestaat. Niet altijd kunnen ze samengaan, voorbeelden staan in tekst van paragraaf 2.3.

Ter illustratie van de les wellicht een 'bijzonder' voorbeeld:

'In 1978 bleken de gemonteerde banden van Firestone op de Ford Pinto vaak last te hebben van klapbanden. Bij de vele aanrijdingen achterop, als gevolg van de klapband, ontplofte de benzine tank van de Ford Pinto. Deze was vlak achter de bumper gemonteerd. Dit leidde tot 41 dodelijke ongelukken. Uiteindelijk was Ford genoodzaakt de productie te stoppen.

Voordat Ford de productie staakte, wist ze hier al van. Toen stond Ford voor de keuze: 'halen we alle auto's terug (product recall) of nemen we het risico en betalen we later schadevergoedingen?'

Uit documenten bleek dat Ford berekeningen had gemaakt op basis waarvan besloten was niet tot een product recall over te gaan. In deze berekeningen was geschat om hoeveel dodelijke ongelukken het zou gaan. Aan ieder leven werd een bedrag in de vorm van een schadevergoeding gekoppeld. Het uiteindelijke bedrag dat Ford kwijt zou zijn aan schadevergoedingen als gevolg van dodelijke ongelukken, was lager dan de berekende kosten van een product recall van alle Pinto modellen. Op basis hiervan is besloten om de auto niet terug te halen.

(Raaf, D. de, *De rol van marktonderzoek in crisis-communicatie*, 2002; zie <http://www.moaweb.nl/bibliotheek/jaarboeken/2002/jaarboek-2002-11.pdf>)

In Seneca hebben we er voor gekozen dat het staan voor een *persoonlijke* keuze een *dilemma* wordt genoemd. Als verschillende actoren verschillende waarden en belangen hebben, en toch *samen 'moeten' kiezen*, noemen we dat *botsingen*. De drie mogelijke soorten dilemma's staan op p.22 (schema 3) geschetst en kort toegelicht. Het is niet de bedoeling dat leerlingen de termen

met definities van buiten gaan leren, maar dat ze snappen dat er keuzes moeten worden gemaakt tussen waarden, belangen of tussen een waarde en een belang.
In opdr. 18 kunnen de lln. uitgebreid oefenen met deze dilemma's.

Korte bespreking

Het lijkt handig om de laatste vijf minuten van de les een aantal oefeningen van opdr. 2.9 te bespreken en daarna het huiswerk op te geven (opdr. 2.11).

Huiswerk / uitlooptijd

Leren p. 21 – 26, maken opdr. 2.9 en 2.11.

Les 6 - havo

Doel: begrijpen wat het WaardenLogBoek (WLB) inhoudt en dit toepassen
Onderwerp: waardenlogboek, botsingen en analysemodel
Seneca: 2.4

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 15	huiswerk bespreken	bespreken	controleren
10 – 30	waardenlogboek uitleggen	uitleggen	luisteren
30 – 45	Botsingen	uitleggen	luisteren
45 – 50	huiswerk / uitlooptijd	huiswerk opgeven	Leren p. 27 – 31 maken WLB A, WLB B, opdr. 2.12, 2.13

Huiswerk bespreken

Opdr. 2.9 en 2.11 gaan over diverse dilemma's.

Waardenlogboek (WLB)

Uitleggen dat dit jaar de keuzes van de lln. zelf belangrijk zijn en in een waardenlogboek moeten worden verzameld. Het is belangrijk dat lln. dit op de computer doen en daarop (elke opdracht!) opslaan. Leerlingen moeten in hun WLB sowieso de Seneca-opdrachten weergeven; daarnaast kan de docent aangeven of hij/zij er ook meningen over onderwerpen die in de klas zijn bediscussieerd in wil zien en evt. extra's (bijv. een variant op opdracht 1.1: hoe belangrijk vind je maatschappijleer; dit nu – in september – laten doen en in mei op terug laten blikken). Verder 'zijn de extra's' aan de docent. In onze visie is het WLB dus een grote PO die uit meerdere, kleinere opdrachten bestaat.

Ook hier kan er weer voor gekozen worden om p. 27 klassikaal te lezen.

WLB opdrachten A en B staan al op p.26, dus leerlingen zouden meteen aan de slag kunnen, of u kunt dit als huiswerk opgeven. Het gebruik van een ELO is bij de WLB opdrachten ideaal, zo hebben wij gemerkt. U kunt leerlingen alvast een start laten maken met WLB A. Voor de WLB opdrachten kunt u zelf een deadline bedenken en een wegingsfactor om er een PO cijfer van te maken.

Botsingen

Maak de lln. duidelijk dat er uiteraard ook keuzes in de samenleving gemaakt moeten worden. Maar i.t.t. tot individuele *dilemma's* zijn dit *botsingen* tussen actoren. Actoren hebben elk nl. al een keuze gemaakt in hun dilemma en botsen met elkaar over hun verschil in keuzes. De ene actor kiest voor de ene waarde terwijl de andere actor kan kiezen voor een belang.

Een overzicht van de drie mogelijke botsingen staat in schema 4 op p.27. Bondig kan ook schema 5 op p. 28 worden uitgelegd. In de powerpoint van hoofdstuk 2 staat een grafische weergave van een individuele keuze naar een analysemodel bij een maatschappelijk probleem met 2 actoren. Opdr. 2.12 laten maken en evt. bespreken.

Huiswerk / uitlooptijd

Leren p. 27 – 31, maken WLB A, WLB B, opdr. 2.12, 2.13

Les 7 - havo

Doel: overgang h.2 en h.3

Onderwerp: samenvatting

Seneca: h.2

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 15	huiswerk bespreken	bespreken	controleren
15 – 30 (15 – 45)	samenvattende opdracht	evt. klassikaal behandelen, bespreken	luisteren en/of maken opdr. 2.14
30 – 45	verdiepingsopdracht	uitleggen	maken opdr. 2.15
45 – 50	huiswerk / uitlooptijd	huiswerk opgeven	leren h. 2, maken opdr. 2.16.

Huiswerk bespreken

Huiswerk vorige keer was: maken WLB A, WLB B, opdr. 2.12, 2.13.

Samenvattende opdracht

Het is nuttig om opdr. 2.14 bij de havo klassikaal te maken en te bespreken. Eventueel kunt u de lln. de opdracht zelfstandig of in groepjes laten maken en daarna bespreken. Dan kost dit geen 15, maar eerder 25 minuten en vervalt de verdiepingsopdracht.

Verdiepingsopdracht

Opdr. 2.15 kunt u laten doen om meer te oefenen met een iets pittiger situatie, hoewel veel havisten inmiddels geen moeite meer zullen hebben met dit soort opdrachten.

ALTERNATIEF: neem een stapel kranten mee en laat de leerlingen opdr. 2.16 in de klas doen.

Huiswerk / uitlooptijd

Leren h.2, maken opdr. 2.16.

2.4 Lesplannen hoofdstuk 2 – vwo

Les 3 - vwo

Doel: beweegredenen actoren introduceren: waarden en belangen

Onderwerp: belangen – waarden – normen

Seneca: 2.1 – 2.2

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 15	huiswerk bespreken	bespreken	controleren
15 – 25	belangen	uitleggen	uitleggen en maken opdr. 2.1
25 – 35	waarden	uitleggen	luisteren en maken opdr. 2.2
35 – 45	verdieping normen	uitleggen	luisteren
40 – 50	huiswerk / uitlooptijd	huiswerk opgeven:	lezen p. 17 – 21, maken opdr. 2.1-2.4, 2.7, 2.8

Huiswerk bespreken

Bespreken van opdr. 8 en 9 (5-9). Deze opdrachten geven een goed beeld van hoe goed de leerling de lesstof van h.1 onder de knie heeft.

Belangen

H.2 start met een korte uitleg over het belang van keuzes maken (politiek=keuzes maken) en hangt dit op aan de bron bij opdr. 1.8. Daarna wordt het begrip belang uitgelegd. Teruggrijpen op schema 1 en aangeven dat de ideologie de voorkeur van iemand bepaalt. Maar wat is nu de voorkeur van een actor? Welke beweegredenen heeft een actor? Dat zijn (oa). **belangen** (belang staat dichterbij lln. dan waarde, daarom beginnen we daar mee). Probeer evt. een onderwijsleergesprek, waarbij de docent vraagt aan de lln. waarom ze in de les zitten. De antwoorden daarop zijn vaak belangen (geen straf, of idealitair: om geen les te hoeven missen, belang: kennis).

lln. kunnen het begrip belang oefenen m.b.v. de bronnen bij opdr. 2.1. Het voorbeeld van de horeca op Ibiza is m.n. bedoeld om havo-leerlingen een voorbeeld te geven van wat van hen verwacht wordt. Voor vwo-klassen raden wij het aan niet te lang in de les bij opdr. 2.1 stil te staan (evt. huiswerk).

Waarden

Aangeven dat er meer beweegredenen dan alleen belangen zijn; nl. **waarden**. Verschil hier tussen behandelen. Ter verduidelijking helpt het vaak als je zegt dat een belang vooral een voordeel voor een actor zelf is, de actor wordt er zelf beter van, maar een waarde is 'meer gericht op de wereld', 'de wereld wordt er beter van'. Dit is natuurlijk enigszins gechargeerd! Laat het ook duidelijk zijn dat een waarde voor de ene persoon iets afgrijselijks voor een andere persoon kan zijn. Duidelijke voorbeelden: ongelijkheid en oorlog. U kunt de lln. een deel van opdr. 2.2 laten doen en de rest als huiswerk opgeven.

Verdieping normen

De leerlingen het begrip norm toelichten, maar ook (verdieping) dat dezelfde waarde in de praktijk kan leiden tot heel andere normen. U kunt een aantal waarden op het bord zetten en de leerlingen laten nadenken over welke verschillende normen daar bij horen.

Voorbeelden:

- waarde: vrijheid van godsdienst
 - norm A: iedereen mag zelf kiezen voor een godsdienst / levensbeschouwing
 - norm B: iedereen mag zijn godsdienst uiten
 - norm C: niemand mag een godsdienst aan een ander opleggen
 - norm D: godsdienst moet uit het openbare leven geweerd worden
- waarde: trouw
 - norm A: mijn vriend(in) mag niet met een ander zoenen
 - norm B: ik mag niet met een ander dan mijn vriend(in) zoenen
- waarde: eer
 - norm A: iemand verraden tast mijn persoonlijke eer aan
 - norm B: mijn familie verraden tast mijn familie-eer aan
 - norm C: “mijn trouw is mijn eer” (nazi-leus, trouw zijn aan de führer betekent eer)

Huiswerk / uitlooptijd

Leren. p. 17 – 21, maken opdr. 2.1 – 2.4, 2.6, 2.8. Deze keer dus veel huiswerkopdrachten.

Les 4 - vwo

Doel: begrijpen dat elk persoon dilemma's kent door te moeten kiezen tussen waarden en belangen
Onderwerp: kiezen, persoonlijke dilemma's, Prisoner's dilemma
Seneca: 2.3

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 20	huiswerk bespreken	bespreken	controleren
20 – 35	keuzes maken	uitleggen	luisteren en maken opdr. 2.9
35 – 45	Prisoner's Dilemma	uitleggen, tonen	luisteren en maken opdr. 2.10
45 – 50	huiswerk / uitlooptijd	huiswerk opgeven:	leren p. 21 – 25 maken opdr.2.9 – 2.11

Huiswerk bespreken

Opdr. 2.1 – 2.4, 2.6, 2.8 was huiswerk.

Keuzes maken

Teruggrijpen op waarden en belangen (beweegredenen) en aangeven dat daar soms spanning tussen bestaat. Niet altijd kunnen ze samengaan, voorbeelden staan in tekst van paragraaf 2.3.

Ter illustratie van de les wellicht een 'bijzonder' voorbeeld:

'In 1978 bleken de gemonteerde banden van Firestone op de Ford Pinto vaak last te hebben van klapbanden. Bij de vele aanrijdingen achterop, als gevolg van de klapband, ontplofte de benzine tank van de Ford Pinto. Deze was vlak achter de bumper gemonteerd. Dit leidde tot 41 dodelijke ongelukken. Uiteindelijk was Ford genoodzaakt de productie te stoppen.

Voordat Ford de productie staakte, wist ze hier al van. Toen stond Ford voor de keuze: 'halen we alle auto's terug (product recall) of nemen we het risico en betalen we later schadevergoeding?'

Uit documenten bleek dat Ford berekeningen had gemaakt op basis waarvan besloten was niet tot een product recall over te gaan. In deze berekeningen was geschat om hoeveel dodelijke ongelukken het zou gaan. Aan ieder leven werd een bedrag in de vorm van een schadevergoeding gekoppeld. Het uiteindelijke bedrag dat Ford kwijt zou zijn aan schadevergoedingen als gevolg van dodelijke ongelukken, was lager dan de berekende kosten van een product recall van alle Pinto modellen. Op basis hiervan is besloten om de auto niet terug te halen.

(Raaf, D. de, *De rol van marktonderzoek in crisis-communicatie*, 2002; zie <http://www.moaweb.nl/bibliotheek/jaarboeken/2002/jaarboek-2002-11.pdf>)

In Seneca hebben we er voor gekozen dat het staan voor een *persoonlijke* keuze een *dilemma* wordt genoemd. Als verschillende actoren verschillende waarden en belangen hebben, en toch *samen 'moeten' kiezen*, noemen we dat *botsingen*. De drie mogelijke soorten dilemma's staan op p.27 geschetst en kort toegelicht. Het is niet de bedoeling dat leerlingen de termen met definities van buiten gaan leren, maar dat ze snappen dat er keuzes moeten worden gemaakt tussen waarden, belangen of tussen een waarde en een belang.

In opdr. 2.9 kunnen de lln. uitgebreid oefenen met deze dilemma's.

Prisoner's Dilemma

Zie voor een uitwerking hiervan 'Extra's hoofdstuk 2' (p. 32 van deze docentenhandleiding). U kunt het experiment ook in de klas uitvoeren natuurlijk.

Huiswerk / uitlooptijd

Leren p. 21 – 25, maken opdr. 2.9 – 2.11.

Les 5 - vwo

Doel: leerling moet zelf nadenken over keuzes en het analysemodel kunnen toepassen
Onderwerp: waardenlogboek, keuzes in de samenleving en 'analysemodel'
Seneca: 2.3 – 2.4

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 15	huiswerk bespreken	bespreken	controleren
15 – 30	WLB	uitleggen	luisteren en maken WLB A
30 – 40	botsingen	uitleggen	luisteren en maken opdr. 2.12
40 – 50	huiswerk / uitlooptijd	huiswerk opgeven:	leren h.2 en maken opdr. 2.12 t/m 2.16

Huiswerk bespreken

Het huiswerk was opdr. 2.9 – 2.11.

Waardenlogboek (WLB)

Uitleggen dat dit jaar de keuzes van de lln. zelf belangrijk zijn en in een waardenlogboek moeten worden verzameld. Het is belangrijk dat lln. dit op de computer doen en daarop (elke opdracht!) opslaan. Leerlingen moeten in hun WLB sowieso de Seneca-opdrachten weergeven; daarnaast kan de docent aangeven of hij/zij er ook meningen over onderwerpen die in de klas zijn bediscussieerd in wil zien en evt. extra's (bijv. een variant op opdracht 1: hoe belangrijk vind je maatschappijleer; dit nu – in september – laten doen en in mei op terug laten blikken). Verder 'zijn de extra's' aan de docent. In onze visie is het WLB dus een grote PO die uit meerdere, kleinere opdrachten bestaat.

WLB opdrachten A en B staan al op p.26, dus leerlingen zouden meteen aan de slag kunnen, of u kunt dit als huiswerk opgeven. Het gebruik van een ELO is bij de WLB opdrachten ideaal, zo hebben wij gemerkt.

U kunt leerlingen alvast een start laten maken met WLB A. Voor de WLB opdrachten kunt u zelf een deadline bedenken en een wegingsfactor om er een PO cijfer van te maken.

Botsingen

Maak de lln. duidelijk dat er uiteraard ook keuzes in de samenleving gemaakt moeten worden. Maar i.t.t. tot individuele *dilemma's* zijn dit *botsingen* tussen actoren. Actoren hebben elk nl. al een keuze gemaakt in hun dilemma en botsen met elkaar over hun verschil in keuzes. De ene actor kiest voor de ene waarde terwijl de andere actor kan kiezen voor een belang.

Een overzicht van de drie mogelijke botsingen staat in schema 4 op p.27. Bondig kan ook schema 5 op p.28 worden uitgelegd. In de powerpoint van hoofdstuk 2 staat een grafische weergave van een individuele keuze naar een analysemodel bij een maatschappelijk probleem met 2 actoren. Opdr. 2.12 laten maken en evt. bespreken.

Huiswerk / uitlooptijd

Leren h.2, maken opdr. 2.12 t/m 2.16.

2.5 Extra's hoofdstuk 2

'Negatieve' waarden

Voor veel mensen is het moeilijk voorstelbaar dat er mensen zijn die geloven in waarden zoals ongelijkheid of oorlog of andere waarden die meestal een negatieve klank in onze Nederlandse taal hebben. Hierbij citaten waarbij achtereenvolgens de waarden ongelijkheid, oorlog, strijd en armoede worden aangehangen:

*"Het fascisme ontkent dat de massa kan worden geregeerd doordat men haar regelmatig laat stemmen. Het beweert dat er een onveranderlijke, vruchtbare en productieve **ongelijkheid** van de mensen is, die niet op mechanische en uiterlijke wijze zoals door het algemene kiesrecht op het gelijke peil gebracht kunnen worden"* - Benito Mussolini, La Dottrina del Fascismo (1930)

*"In Italië hebben ze dertig jaar **oorlog, terreur**, moord en bloedvergieten gekend en kregen Michaelangelo, Leonardo da Vinci en de Renaissance. In Zwitserland hadden ze vijfhonderd jaar democratie, broederliefde en vrede en wat leverde dat op? De koekoeksklok"* - Orson Welles

*"A little bit of pain is good for you. I feel alive. Everybody needs **struggle**. Once you overcome an obstacle, you springboard into the future. Life is interesting and short and it's not supposed to be easy, and if it is, you're probably just in denial and you're existing here like a zombie."* (Pamela Anderson)

"Mensen zeggen dat armoede slecht is, maar het is in feite goed. Hoe slechter de mensen eten, hoe opstandiger ze zijn. Het is verschrikkelijk om je voor te stellen dat er een tijd is wanneer iedereen rijk zal zijn." (Mao Zedong)

Keuzes maken voor het individu kan voor leerlingen op twee verschillende manieren in de les worden verduidelijkt.

- 1) aan de hand van een filmpje van het populair-wetenschappelijke programma Hoe?Zo! van Teleac (<http://nl.youtube.com/watch?v=Jy0dc-XOHA>) kan het maken van keuzes worden uitgelegd. In dat filmpje wordt het Prisoner's Dilemma nagespeeld en dat kan eventueel in de les ook gedaan worden. Hoe?
 - twee leerlingen worden met de rug tegen elkaar aan gezet (evt. nog 'vastgebonden') en hen wordt verteld dat ze misdadigers zijn; ze hebben samen gewapende overvallen gepleegd en worden nu afzonderlijk door de politie ondervraagd;
 - tijdens de ondervraging kan de crimineel / leerling ervoor kiezen om:
 - o te bekennen of
 - o te zwijgen.
 - de gevolgen van die keuzes hangen af van wat de ander doet:

	ander bekent	ander zwijgt
ik beken	beide redelijk zware straf (voor de gewapende overval)	bekenner wordt beloond en wordt vrijgesproken, andere gestraft
ik zwijg	bekenner wordt beloond en wordt vrijgesproken, andere gestraft	allebei lichte straf (voor verboden wapenbezit)

- opmerking: het gaat hierbij vooral om de keus die het individu heeft, niet direct om de relatie tot een andere keus.
- om het interactief met de hele klas af te sluiten, kan gevraagd worden: 'welke keuze-combinatie komt bij criminelen het meest voor?'
 - o a. beide zwijgen, A = juist
 - o b. beide bekennen en werken mee,
 - o c. een bekent en ander zwijgt.

- 2) aan leerling kan de volgende keuze worden voorgelegd: stel, er bestaan twee werelddollen, eentje waar alles voor iedereen gelijk is en eentje waarop er wel degelijk verschil bestaat tussen mensen en dat verschil ontstaat door wie mensen zijn, wat mensen kunnen en wat mensen doen. Als je op eerste planeet komt, weet je je positie: jij bent gelijk aan iedereen. Bij de tweede planeet kun je zowel koning / miljonair worden als zwerver / krantenjongen. Op welke planeet zou jij willen wonen? En waarom? Dit voorbeeld is een combinatie van de theorie van Rawls (*Theory of Justice*) en een onderdeel dat ook gebruikt wordt bij sociaal-psychologische hulpverlening. Het voorbeeld kan tevens dienen ter inleiding op verschil tussen links en rechts. Het gaat echter om de keuze die de leerling moet maken.

“Je gaat 't pas zien als je 't door hebt.” (Johan Cruijff)

3 Simulatie en chaos

In hoofdstuk 3 van Seneca staat het VN-simulatiespel centraal. Leerlingen spelen een vergadering van de VN na en ervaren zo de moeilijkheid van het oplossen van een maatschappelijk probleem. De leerlingen hebben in de eerste twee hoofdstukken kennis gemaakt met basisbegrippen van Seneca en het simulatiespel in dit hoofdstuk dient als basis voor de rest van de methode: hoe creëren we orde uit de ogenschijnlijke chaos. En chaos wordt het soms... Uit ervaring van de afgelopen jaren blijkt dat leerlingen helemaal opgaan in dit ‘spel’ en zich als rasechte politici voor zullen doen!

3.1 Uitleg opzet hoofdstuk 3

Om het simulatiespel tot een succes te maken is het van belang dat leerlingen weten waarover zij vergaderen. Daarom beginnen we met twee opdrachten waarin achtergrondinformatie over klimaatverandering staat. Voor de leerlingen gaat het er om dat ze basiskennis opdoen. De opdrachten moeten dan ook deels in de lessen gemaakt worden. Daarna worden groepen gevormd, rollen toebedeeld en wordt het simulatiespel gespeeld.

Na het spelen van de simulatie wordt het simulatiespel geëvalueerd. Het simulatiespel zelf en de evaluatie hebben de volgende leerdoelen:

1. persoonlijk ervaren van de moeilijkheid van het oplossen van een maatschappelijk probleem
2. het ervaren en begrijpen van het begrip ‘compromis’
3. uitleg Thomas-theorema (verdiepingsstof), ofwel het principe dat elke actor een eigen visie heeft op de oorzaken en oplossingen van een maatschappelijk probleem en dat elke actor daarom een eigen visie op overheidsbeleid heeft
4. het ervaren van de politieke chaos, maar ook dat er orde aan ten grondslag ligt: elke actor wenst bepaalde waarden en belangen te verwezenlijken.

Aan het eind van het hoofdstuk gaan we orde aanbrengen in de chaos. Dat doen we door schema 6 te introduceren: de orde-vragen. Deze worden in de rest van de methode beantwoord en zo kan een leerling zelf orde aanbrengen in de schijnbare politieke chaos.

3.2 Verschil havo – vwo hoofdstuk 3

- Tussen havo en vwo zit bij de *voorbereiding* op het VN-simulatiespel geen verschil.
- Bij de *uitvoering* van het simulatiespel is er de variant voor het vwo wat complexer dan die van de havo: meer beslispunten en meer mogelijkheden per beslispunt.
- Bij de *evaluatie* kan bij het vwo voor meer verdieping gekozen worden.
- Bij de havo bevelen we, ondanks dat dit verdiepingsstof is, toch de uitleg van het Thomas-theorema aan.

3.3 Lesplannen hoofdstuk 3 – havo

Les 8 - havo

Doel: voorbereiden op de simulatie, basiskennis klimaatverandering verwerven

Onderwerp: intro simulatie

Seneca: 3.0

Lesopzet:

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 15	huiswerk bespreken	bespreken	controleren
15 – 30	introductie simulatie	groepen maken	luisteren
30 – 45	basisinformatie	begeleiden	maken opdr. 3.1-3.2
45 – 50	huiswerk / uitlooptijd	huiswerk opgeven	lezen p. 33-35 maken opdr. 3.1-3.2

Huiswerk bespreken

Opdr. 2.16 was huiswerk. Dit klassikaal bespreken en daarna h.2 afronden en korte terugblik op de eerste 2 hoofdstukken. Deze 2 hoofdstukken bevatten basisbegrippen van Seneca en h.3 is een schakel naar de verwerking/toepassing van die begrippen op de theorie.

Introductie simulatie

Kondig het simulatiespel aan door aan te kondigen dat er binnenkort een klimaatconferentie plaats zal vinden die over het lot van onze Aarde gaat beschikken en dat de leerlingen hier deel van gaan uitmaken.

Groepen vormen voor de simulatiespelen. Dit kan op verschillende manieren:

- 1) door docent te bepalen (tip: zorg in elke groep voor mondige sprekers)
- 2) docent schrijft de naam op van een mondige leerling bij elk van de 5 actoren. Deze leerling kiest nummer 2, en die kiest nummer 3. De overgebleven lln. mogen zelf kiezen bij welke actor ze willen horen.

Onze ervaring leert ons dat het maken van groepen door leerlingen dit vrij te laten doen het effect heeft van onveiligheid en meestal leidt tot een ongewenste chaos. Het nadeel van het door de docent bepalen van een groep is dat dit altijd leidt tot onvrede in de richting van de docent. Het voordeel is echter dat het simpelweg erg snel is en niet leidt tot onenigheid tussen leerlingen.

Basisinformatie

Leerlingen kunnen in hun groepje opdr. 3.1 en 3.2 gaan maken. Het is belangrijk dat lln. dit serieus doen om zo basiskennis te krijgen over klimaatverandering en de botsingen erbij.

Huiswerk

Lezen p.39 – 42, maken opdr. 3.1 en 3.2.

Les 9 - havo

Doel: rolverdeling, strategie van de groep bepalen
Onderwerp: intro simulatie
Seneca: 3.0

Lesopzet:

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 20	huiswerk bespreken	bespreken	controleren
20 – 45	voorbereidend overleg	uitdelen opdrachten en begeleiden	voorbereiden op simulatie
45 – 50	huiswerk / uitlooptijd	huiswerk opgeven	voorbereiden simulatie

Huiswerk bespreken

Bespreek 3.1 en 3.2. Evt. kan er voor gekozen worden de antwoorden van deze opdrachten aan de groep ter beschikking te stellen om nakijktijd te besparen.

Vorbereidend overleg

- Laat de leerlingen met hun groep bij elkaar zitten.
- Deel de algemene informatie over het simulatiespel uit (aan het eind van dit hoofdstuk).
- De docent deelt de geheime opdrachten uit. Deze worden apart naar u verstuurd. Er zijn diverse versies en er is een verschil tussen havo en vwo. Alleen al vanwege het 'spioneren' is dit van belang, want vriendjes in andere klassen zullen informatie van hun geheime opdracht doorspelen. Dat geeft dus niet en hoort bij het spel. Uiteraard moet u van te voren niet zeggen wat wel en niet mag; de enige regel is dat er niet met geweld of intimidatie informatie mag worden ontfutseld. Geef wel een waarschuwing dat het goed geheim bewaren van de informatie belangrijk is.
- Rollen/taakverdeling binnen de groepen en eerste overleg over het vormen van een strategie om te winnen. Leerlingen moeten zich gaan inleven in hun rol. Dat kan gestimuleerd worden als de docent tijdens het begeleiden de groepen enigszins tegen elkaar opzet, bijv. "Jullie kunnen misschien met hen samen werken tegen die-en-die." Of: "Jullie hebben weinig geld en dat weet iedereen dus doe je gewoon zo arm mogelijk voor"
- Er is een merkbaar verschil tussen de meeste jongens en de meeste meisjes. De laatsten zijn minder snel over te halen om in hun rol te duiken dan de jongens. Maar dat is na een ronde spelen vaak niet meer te merken.
- Maak de leerlingen duidelijk dat de volgende twee lessen geheel in het teken staan van deze onderhandelingen en dat de conferentie binnen twee lessen succes moet hebben of anders falen we allemaal. Geef de VN nog wat tips om een goed voorzitterschap te kunnen tonen:
 - eerst vertellen wat het doel is van de conferentie
 - dan een rondje om te vragen hoe elke actor het probleem op wil lossen
 - proberen zelf het doel duidelijk voor ogen te hebben en simpelweg geld blijven vragen anders hebben de anderen de wereld laten vergaan (moreel appèl)

Huiswerk

Vorbereiden op simulatiespel.

Les 10 – havo

Doel: ervaren moeilijkheid maatschappelijke problemen

Onderwerp: simulatie I

van tevoren moeten de tafels al in de vergader-opstelling staan!

Lesopzet:

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 20	eerste plenaire ronde	begeleiden	simulatiespel spelen
20 – 30	eerste ronde achterkamertjes	begeleiden	simulatiespel spelen
30 – 40	groepsoverleg	begeleiden	simulatiespel spelen
35 – 45	tweede plenaire ronde	begeleiden	simulatiespel spelen
45 – 50	uitlooptijd		

N.B.: hoewel hier een schematisch overzicht staat van de VN-simulatie is het ook mogelijk de totale organisatie over te laten aan de groep die de VN speelt. Af en toe ingefluisterd door de docent: "Zou het niet handig zijn om even apart te overleggen?"

Eerste plenaire ronde

De eerste plenaire vergadering wordt gehouden olv. de VN. De VN zitten deze vergadering voor, de politici zitten op de voorgrond en achter hen de diplomaten.

Eerste ronde achterkamertjes

De diplomaten krijgen de kans om te onderhandelen achter de schermen. De eerste ronde overleggen EU en AU met elkaar en VS en CH. Bij beide overleggen is een vertegenwoordiger van de VN aanwezig. Deze overleggen vinden plaats in hoeken van het lokaal.

Groepsoverleg

De groepen kunnen overleggen in hun groep.

Tweede plenaire ronde

Aan het eind van de eerste simulatieles een tweede plenaire vergadering.

Les 11 – havo

Doel: ervaren moeilijkheid maatschappelijke problemen

Onderwerp: simulatie II

van tevoren moeten de tafels al in de vergader-opstelling staan!

Lesopzet:

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 10	tweede plenaire ronde kort herhalen	begeleiden	simulatiespel spelen
10 – 20	tweede ronde achterkamertjes	begeleiden	simulatiespel spelen
20 – 25	groepsoverleg	begeleiden	simulatiespel spelen
25 – 35	derde plenaire ronde	begeleiden	simulatiespel spelen
35 – 40	schorsing: facultatief groepsoverleg en achterkamertjespolitiek	begeleiden	simulatiespel spelen
40 – 50	slotvergadering inclusief akkoord?	begeleiden	simulatiespel spelen huiswerk: mk. opdr. 3.3

Tweede plenaire ronde

Aan het begin van de tweede simulatieles worden kort de standpunten van de actoren herhaald.

Tweede ronde achterkamertjes

De diplomaten mogen weer onderhandelen in de hoeken van het lokaal. Deze ronde overleggen EU en VS met elkaar en AU en CH. Bij beide overleggen is een vertegenwoordiger van de VN aanwezig.

Groepsoverleg

De groepen kunnen overleggen in hun groep.

Derde plenaire ronde

De derde plenaire ronde waarin de actoren nogmaals hun standpunt kunnen bepalen.

Schorsing

De vergadering wordt 5 minuten geschorst. Daarin kunnen de actoren naar keuze als groep of 'in de achterkamers' overleggen.

Plenaire slotvergadering incl. akkoord?

De laatste kans voor de VN om tot een akkoord te komen. De VN heeft een papier waarop alleen de getallen moeten worden ingevuld en de handtekeningen moeten worden gezet.

Huiswerk

Maken opdr. 3.3

Les 12 – havo

Doel: leren wat beleid en compromis is
Onderwerp: evalueren simulatie
Seneca: 3.1

Lesopzet:

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 20	terugblik en huiswerk bespreken	feedback en bespreken	interacteren controleren
20 – 35	beleid en compromis	uitleggen en bespreken	luisteren en maken opdr. 3.4
35 – 45	Oefenen	begeleiden	maken opdr. 3.8
45 – 50	uitlooptijd	huiswerk opgeven	Leren p. 35-36, maken opdr. 3.4 – 3.8.

Terugblik en huiswerk bespreken

Samen met de leerlingen eerst het spel in het algemeen evalueren (wat viel op) en daarna aan de hand van opdracht 3.3 (welke botsingen zichtbaar).

Let op: het PPP-schema staat niet als verdieping, maar in deze editie is het beter dit niet met havo-IIIn te behandelen.

Beleid en compromis

Door het simulatiespel hebben leerlingen ervaren hoe moeilijk het is om een maatschappelijk probleem op te lossen en dat **beleid** en **compromis** daarbij belangrijk zijn. Leerlingen kunnen opdr. 3.4 maken en daarna deze klassikaal bespreken.

Oefenen

U kunt de leerlingen laten oefenen met opdr. 3.8 (anderen eerst overslaan). Eventueel kan deze opdr. klassikaal behandeld worden. Het is belangrijk dat leerlingen begrijpen dat compromissen de kracht zijn van een democratie. Dat macht in een democratie gedeeld wordt en dat betekent dat geen enkele actor al haar waarden of belangen kan verwezenlijken.

Huiswerk

Leren p. 35 – 36, maken opdr. 3.4 – 3.8.

Les 13 – havo

Doel: kennen en begrijpen van de orde vragen om orde aan te brengen in de ogenschijnlijke politieke chaos.

Onderwerp: orde vragen

Seneca: 3.2

Lesopzet:

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 25	huiswerk bespreken	bespreken / uitleggen	nakijken
25 – 45	Schema 7	uitleggen	luisteren
45 – 50	huiswerk / uitlooptijd	huiswerk opgeven	leren h. 3

Huiswerk bespreken

Opdr. 3.4 – 3.8 stonden op de planning. Het is belangrijk dat leerlingen alle opdrachten begrijpen. Hiermee oefenen ze met de lesstof van h.1 – 3.

Schema 7

Simulatiespel was chaos; net zoals politiek en voetbal. Lezen 'wolkje p.40' en dan 'orde aanbrengen in het voetbal' door de daaronder staande vragen maken. Op de stippelijnen moet dan het volgende staan:

- 1) Wie speelt er?
- 2) Waarover / waarvoor spelen zij (wat staat er op het spel)?
- 3) Wat is hun tactiek / uitgangspunt om te voetballen?
(Ter verduidelijking: Italiaanse ploegen staan bekend om hun verdedigende voetbal 'cattencio', Nederland wordt geroemd om zijn aanvallende spel 'totaalvoetbal'. Nederland speelt vaak om te winnen, terwijl Italië eerder speelt om niet te verliezen.)
- 4) Welke regels gelden er voor het voetbalspel?

Vervolgens dit koppelen naar politiek en schema 6 uitleggen.

Huiswerk / uitlooptijd

Leren h.3

U kunt er voor kiezen om het Thomas theorema uit te leggen ondanks dat het verdiepingsstof is. Het maakt ln. duidelijk dat mensen handelen naar het beeld dat zij van de wereld hebben, niet naar hoe de wereld werkelijk is.

U kunt ook het Stanford Prison Experiment aanhalen (zie vwo lesstof).

Of u kunt meteen doorgaan naar h.4.

3.4 Lesplannen hoofdstuk 3 – vwo

Les 6 - vwo

Doel: voorbereiden op de simulatie, basiskennis klimaatverandering verwerven

Onderwerp: intro simulatie

Seneca: 3.0

Lesopzet:

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 15	huiswerk bespreken	bespreken	controleren
15 – 30	introductie simulatie	groepen maken	luisteren
30 – 45	basisinformatie	begeleiden	maken opdr. 3.1 en 3.2
45 – 50	huiswerk / uitlooptijd	huiswerk opgeven	lezen p. 33 – 35 maken opdr. 3.1 en 3.2

Huiswerk bespreken

Opdr. 2.12-2.26 was huiswerk. Dit klassikaal bespreken en daarna h.2 afronden en korte terugblik op de eerste 2 hoofdstukken. Deze 2 hoofdstukken bevatten basisbegrippen van Seneca en h.3 is een schakel naar de verwerking/toepassing van die begrippen op de theorie.

Introductie simulatie

Kondig het simulatiespel aan door aan te kondigen dat er binnenkort een klimaatconferentie plaats zal vinden die over het lot van onze Aarde gaat beschikken en dat de leerlingen hier deel van gaan uitmaken.

Groepen vormen voor de simulatiespelen. Dit kan op verschillende manieren:

1. door docent te bepalen (tip: zorg in elke groep voor mondige sprekers)
2. docent schrijft de naam op van een mondige leerling bij elk van de 5 actoren. Deze leerling kiest nummer 2, en die kiest nummer 3. De overgebleven lln. mogen zelf kiezen bij welke actor ze willen horen.

Onze ervaring leert ons dat het maken van groepen door leerlingen dit vrij te laten doen het effect heeft van onveiligheid en meestal leidt tot een ongewenste chaos. Het nadeel van het door de docent bepalen van een groep is dat dit altijd leidt tot onvrede in de richting van de docent. Het voordeel is echter dat het simpelweg erg snel is en niet leidt tot onenigheid tussen leerlingen.

Basisinformatie

Leerlingen kunnen in hun groepje opdr. 3.1 en 3.2 gaan maken.

Huiswerk

Lezen p.33 – 35, maken opdr. 3.1 en 3.2.

Les 7 - vwo

Doel: rolverdeling, strategie van de groep bepalen
Onderwerp: intro simulatie
Seneca: 3.0

Lesopzet:

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 20	huiswerk bespreken	bespreken	controleren
20 – 45	voorbereidend overleg	uitdelen opdrachten en begeleiden	voorbereiden op simulatie
45 – 50	huiswerk / uitlooptijd	huiswerk opgeven	voorbereiden simulatie

Huiswerk bespreken

Bespreek 3.1 en 3.2. Evt. kan er voor gekozen worden de antwoorden van deze opdrachten aan de groep ter beschikking te stellen om nakijktijd te besparen.

Vorbereidend overleg

- Laat de leerlingen met hun groep bij elkaar zitten.
- Deel de algemene informatie over het simulatiespel uit (aan het eind van dit hoofdstuk)
- De docent deelt de geheime opdrachten uit. Deze worden apart naar u verstuurd. Er zijn diverse versies en er is een verschil tussen havo en vwo. Alleen al vanwege het 'spioneren' is dit van belang, want vriendjes in andere klassen zullen informatie van hun geheime opdracht doorspelen. Dat geeft dus niet en hoort bij het spel. Uiteraard moet u van te voren niet zeggen wat wel en niet mag; de enige regel is dat er niet met geweld of intimidatie informatie mag worden ontfootseld. Geef wel een waarschuwing dat het goed geheim bewaren van de informatie belangrijk is.
- Rollen/taakverdeling binnen de groepen en eerste overleg over het vormen van een strategie om te winnen. Leerlingen moeten zich gaan inleven in hun rol. Dat kan gestimuleerd worden als de docent tijdens het begeleiden de groepen enigszins tegen elkaar opzet, bijv. "Jullie kunnen misschien met hen samen werken tegen die-en-die." Of: "Jullie hebben weinig geld en dat weet iedereen dus doe je gewoon zo arm mogelijk voor"
- Er is een merkbaar verschil tussen de meeste jongens en de meeste meisjes. De laatste zijn minder snel over te halen om in hun rol te duiken dan de jongens. Maar dat is na een ronde spelen vaak niet meer te merken.
- Maak de leerlingen duidelijk dat de volgende twee lessen geheel in het teken staan van deze onderhandelingen en dat de conferentie binnen twee lessen succes moet hebben of anders falen we allemaal. Geef de VN nog wat tips om een goed voorzitterschap te kunnen tonen:
 - eerst vertellen wat het doel is van de conferentie
 - dan een rondje om te vragen hoe elke actor het probleem op wil lossen
 - proberen zelf het doel duidelijk voor ogen te hebben en simpelweg geld blijven vragen anders hebben de anderen de wereld laten vergaan (moreel appèl)

Huiswerk

Leren p.39 – 43, voorbereiden op simulatiespel.

Les 8 – vwo

Doel: ervaren moeilijkheid maatschappelijke problemen

Onderwerp: simulatie I

van tevoren moeten de tafels al in de vergader-opstelling staan!

Lesopzet:

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 20	eerste plenaire ronde	begeleiden	simulatiespel spelen
20 – 30	eerste ronde achterkamertjes	begeleiden	simulatiespel spelen
30 – 40	groepsoverleg	begeleiden	simulatiespel spelen
35 – 45	tweede plenaire ronde	begeleiden	simulatiespel spelen
45 – 50	uitlooptijd		

N.B.: hoewel hier een schematisch overzicht staat van de VN-simulatie is het ook mogelijk de totale organisatie over te laten aan de groep die de VN speelt. Af en toe ingefluisterd door de docent: "Zou het niet handig zijn om even apart te overleggen?"

Eerste plenaire ronde

De eerste plenaire vergadering wordt gehouden olv. de VN. De VN zitten deze vergadering voor, de politici zitten op de voorgrond en achter hen de diplomaten.

Eerste ronde achterkamertjes

De diplomaten krijgen de kans om te onderhandelen achter de schermen. De eerste ronde overleggen EU en AU met elkaar en VS en CH. Bij beide overleggen is een vertegenwoordiger van de VN aanwezig. Deze overleggen vinden plaats in hoeken van het lokaal.

Groepsoverleg

De groepen kunnen overleggen in hun groep.

Tweede plenaire ronde

Aan het eind van de eerste simulatieles een tweede plenaire vergadering.

Les 9 – vwo

Doel: ervaren moeilijkheid maatschappelijke problemen

Onderwerp: simulatie II

van tevoren moeten de tafels al in de vergader-opstelling staan!

Lesopzet:

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 10	tweede plenaire ronde kort herhalen	begeleiden	simulatiespel spelen
10 – 20	tweede ronde achterkamertjes	begeleiden	simulatiespel spelen
20 – 25	groepsoverleg	begeleiden	simulatiespel spelen
25 – 35	derde plenaire ronde	begeleiden	simulatiespel spelen
35 – 40	schorsing: facultatief groepsoverleg en achterkamertjespolitiek	begeleiden	simulatiespel spelen
40 – 50	slotvergadering inclusief akkoord?	begeleiden	simulatiespel spelen huiswerk: mk. opdr. 3.3

Tweede plenaire ronde

Aan het begin van de tweede simulatieles worden kort de standpunten van de actoren herhaald.

Tweede ronde achterkamertjes

De diplomaten mogen weer onderhandelen in de hoeken van het lokaal. Deze ronde overleggen EU en VS met elkaar en AU en CH. Bij beide overleggen is een vertegenwoordiger van de VN aanwezig.

Groepsoverleg

De groepen kunnen overleggen in hun groep.

Derde plenaire ronde

De derde plenaire ronde waarin de actoren nogmaals hun standpunt kunnen bepalen.

Schorsing

De vergadering wordt 5 minuten geschorst. Daarin kunnen de actoren naar keuze als groep of 'in de achterkamers' overleggen.

Plenaire slotvergadering incl. akkoord?

De laatste kans voor de VN om tot een akkoord te komen. De VN heeft een papier waarop alleen de getallen moeten worden ingevuld en de handtekeningen moeten worden gezet.

Huiswerk

Maken opdr. 3.3

Les 10 – vwo

Doel: leren wat beleid en compromis is
Onderwerp: evalueren simulatie
Seneca: 3.1

Lesopzet:

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 20	terugblik en huiswerk bespreken	feedback en bespreken	interacteren controleren
20 – 35	beleid en compromis	uitleggen en bespreken	luisteren en maken opdr. 3.4
35 – 45	PPP-schema 1	uitleggen	luisteren
45 – 50	uitlooptijd	huiswerk opgeven	Leren p. 35 – 36, maken opdr. 3.5 – 3.8

Terugblik en huiswerk bespreken

Samen met de leerlingen eerst het spel in het algemeen evalueren (wat viel op) en daarna aan de hand van opdracht 3.3 (welke botsingen zichtbaar).

Beleid en compromis

Door het simulatiespel hebben leerlingen ervaren hoe moeilijk het is om een maatschappelijk probleem op te lossen en dat **beleid** en **compromis** daarbij belangrijk zijn. Leerlingen kunnen opdr. 3.4 maken en daarna deze klassikaal bespreken.

PPP-schema 1

Het PPP-schema in Seneca bestaat uit drie delen en wordt dan ook in drie delen behandeld (par. 4.4 en par. 7.1). In dit eerste gedeelte gaat het om het linker-gedeelte en is het belangrijkste 'elke actor heeft verschillende verklaringen voor de oorzaken van maatschappelijke problemen. Uit die oorzaken volgt vaak ook de oplossing voor het probleem'. Als simpel voorbeeld voor de In. kunt u aangeven: 'als iemand vindt dat jongeren crimineel gedrag op straat vertonen omdat ze zich vervelen, dan zal deze actor waarschijnlijk willen investeren in activiteiten voor jongeren / jongerencentrum. Dit schema sluit dan ook aan op schema 1.

Huiswerk

Leren p. 35 – 36, maken opdr. 3.5 – 3.8.

Les 11 – vwo

Doel: kennis nemen van Chicken Game en Thomas-theorema en kennen van orde vragen om orde aan te brengen in de ogenschijnlijke politieke chaos.

Onderwerp: orde vragen

Seneca: 3.1 – 3.2

Lesopzet:

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 20	huiswerk bespreken	bespreken / uitleggen	nakijken
20 – 40	Thomas-theorema	uitleggen en bespreken	luisteren en maken opdr. 3.9
40 – 45	Schema 7	uitleggen	luisteren
45 – 50	uitlooptijd	huiswerk opgeven:	leren h. 3 maken opdr. 3.9 – 3.11

Huiswerk bespreken

Opdr. 3.4 – 3.8 stonden op de planning. Het is belangrijk dat leerlingen begrijpen dat compromissen de kracht zijn van een democratie. Dat macht in een democratie gedeeld wordt en dat betekent dat geen enkele actor al haar waarden of belangen kan verwezenlijken.

Thomas-theorema

Eventueel kunt u de Chicken-game behandelen en verwijzen naar het Prisoner's dilemma uit 2.3.

De 'grondwet van de sociologie' is het Thomas-theorema 'if men define situations as real, they are real in their consequences'. Maatschappijleer is een inleiding in de sociale wetenschappen en daarom behandelen we dit theorema. De leerlingen gaan tijdens de simulatie op in hun rol en 'bevestigen' daarmee het theorema. Een ander voorbeeld is het experiment van Zimbardo (Stanford-Prison-experiment), dit kan in de les ook behandeld worden (bijv. <http://nl.youtube.com/watch?v=1KXy8CLqgk4>).³ In het kort komt dat experiment op het volgende neer: studenten werden willekeurig in twee groepen opgesplitst: gevangenen en bewakers. Na korte tijd begonnen de studenten zich naar hun rol te gedragen (= het Thomas-theorema); gevangenen werden onderdanig en bewakers kwamen in de verleiding om hun macht te misbruiken. Het experiment is daarom ook eerder gestopt dan gepland. Meer informatie: <http://prisonexp.org/>

Opdr. 3.4 laten maken en klassikaal bespreken.

Schema 7

Simulatiespel was chaos; net zoals politiek en voetbal. Lezen 'wolkje p.40' en dan 'orde aanbrengen in het voetbal' door de daaronder staande vragen maken. Op de stippellijnen moet dan het volgende staan:

- 1) Wie speelt er?
- 2) Waarover / waarvoor spelen zij (wat staat er op het spel)?

³ Er is ook een Duitstalige film 'Das Experiment', maar die is volledig fictief.

- 3) Wat is hun tactiek / uitgangspunt om te voetballen?
(Ter verduidelijking: Italiaanse ploegen staan bekend om hun verdedigende voetbal 'cattencio', Nederland wordt geroemd om zijn aanvallende spel 'totaalvoetbal'. Nederland speelt vaak om te winnen, terwijl Italië eerder speelt om niet te verliezen.)
- 4) Welke regels gelden er voor het voetbalspel?

Vervolgens dit koppelen naar politiek en schema 7 uitleggen.

Huiswerk

Leren h.3 en maken opdr. 3.9 – 3.11

3.5 Extra's hoofdstuk 3

In plaats van de VN-simulatie kan ook de simulatie 'Het Congres van Wenen' worden gebruikt. Dat is een simulatiespel waarbij de actoren de situatie van 1815 naspelen: Europa moet na de Napoleontische oorlogen weer worden herverdeeld onder de grootmachten. Uiteraard gaat het om botsende belangen, net als bij de VN-simulatie. Extra spannend wordt het als Napoleon weer in Frankrijk landt en zijn troepenmacht begint op te bouwen. Op dat moment zorgt de tijdsdruk en de onwil, maar wel behoefte, om samen te werken, er voor dat de leerlingen het zeer spannend vinden. Het Congres van Wenen heeft als nadelen t.o.v. de VN-simulatie dat het historisch i.p.v. recent is en dat de docent actiever moet zijn. Voordeel is de extra spanning.

Op dit moment bevelen wij het Congres van Wenen slechts aan als u van experimenteren houdt en het simulatiespel naar eigen inzicht verbetert. Het VN-simulatiespel is nl. veel verder doorontwikkeld omdat het al sinds 2002 gebruikt is. Het Congres van Wenen 'speelt' slechts vanaf 2007.

Koppeling aan de actualiteit:

In december 2009 komt er een echte klimaatconferentie, waar u de leerlingen op kunt attenderen. Op de website van NOS.nl (dossier klimaatverandering) is o.a. het volgende te lezen:

In Kopenhagen wordt van 7 tot 18 december de belangrijkste VN-klimaattop ter wereld gehouden, sinds Kyoto in 1997. Er moeten nieuwe internationale afspraken komen voor de aanpak van de klimaatverandering.

De vorige afspraken, opgetekend in het Kyoto Protocol, lopen af in 2012. 'Kopenhagen' wordt door de VN als laatste mogelijkheid gezien om ernstige gevolgen van klimaatverandering nog te kunnen keren.

Met grote belangstelling zal er worden gekeken naar de opstelling van de VS (dit is de eerste grote VN-conferentie onder president Obama), China en India.

Yvo de Boer, hoofd van het VN-klimaatbureau, heeft gezegd: "Een klimaatverdrag in Kopenhagen nog dit jaar, is een onmiskenbare vereiste om klimaatverandering niet te laten ontsporen."

Bron: http://www.nos.nl/nosjournaal/dossiers/klimaatverandering/100909_opnaarkopenhagen.html

3.6 Antwoorden opdrachten hoofdstuk 3

Opdracht 3.1 vragen tekst

- 1) zonder broeikas effect zou het ijskoud zijn op Aarde
- 2) omdat het broeikas effect voor een te grote opwarming van de Aarde zorgt
- 3) spreken over versterkt broeikas effect
- 4) menselijke activiteiten, i.h.b. verbranding fossiele brandstoffen
- 5)

Verenigde Staten

- Bescheiden toename graanopbrengsten in gebieden met gematigd klimaat (1 °C)
- Waarschijnlijk zal het aantal hittegolven en tropische stormen toenemen (2 °C)
- Tot 10 miljoen mensen meer getroffen door overstromingen langs de kust (2 °C)
- De stijging van de zeespiegel bedreigt kleine eilanden en kustregio's als Florida en belangrijke steden als New York, Londen en Tokio (5 °C)

Europa

- Bescheiden toename graanopbrengsten in gebieden met gematigd klimaat (1 °C)
- Smeltende gletsjers bedreigen de watervoorziening voor 50 miljoen mensen (1 °C)
- Waarschijnlijk zal het aantal hittegolven en tropische stormen toenemen (2 °C)
- Tot 10 miljoen mensen meer getroffen door overstromingen langs de kust (2 °C)
- Iedere tien jaar grote droogte in Zuid-Europa (3 °C)
- De stijging van de zeespiegel bedreigt kleine eilanden en kustregio's als Florida en belangrijke steden als New York, Londen en Tokio (5 °C)

China

- Smeltende gletsjers bedreigen de watervoorziening voor 50 miljoen mensen (1 °C)
- Waarschijnlijk zal het aantal hittegolven en tropische stormen toenemen (2 °C)
- Tot 10 miljoen mensen meer getroffen door overstromingen langs de kust (2 °C)
- Grote gletsjers in de Himalaya kunnen verdwijnen, wat een kwart van de bevolking van China treft (5 °C)

Afrika

- 5 tot 10 procent minder oogst opbrengst in tropisch Afrika (2 °C)
- 40 tot 60 miljoen meer mensen kunnen malaria krijgen in Afrika (2 °C)
- 1 tot 4 miljoen mensen meer lijden onder watertekorten (3 °C)
- 1 tot 3 miljoen mensen overlijden aan ondervoeding (3 °C)
- Oogsten nemen met 15 tot 35 procent af in Afrika (4 °C)
- Tot 80 miljoen meer mensen kunnen malaria krijgen in Afrika (4 °C)

Opdracht 3.2 Vragen bij artikel

- 1) landen die veel CO₂ uitstooten
- 2) A: Verenigde Staten
W: -
B: grotere rol Afrika in protocol
De VS willen dat Afrika meer bijdraagt in het protocol; financieel dan wel in beperking uitstoot. Afrika is echter van mening dat de vervuiler betaalt (waarde rechtvaardigheid) en is het dus niet met de VS eens. Dat botst.

A: VS / Europa
W: gelijkheid
B: ook maximale uitstoot voor China en India
- A: Afrika
W: rechtvaardigheid
B: (geen belangrijke financiële bijdrage in protocol)
- A: China / India
W: rechtvaardigheid
B: economie kunnen ontwikkelen zonder 'milieubeperkingen'

De VS en Europa willen dat China en India ook een maximale hoeveelheid CO2 mogen uitstoten. China en India zijn echter van mening dat zij daarmee gedupeerd worden, omdat hun economieën nog achterlopen bij die van de VS en Europa. Daarom willen zij niet dat zij gebonden worden aan een maximum CO2-uitstoot.

A: Verenigde Naties
W: milieu (beschermen)
B: akkoord bereiken

A: VS / China
W: -
B: niet te veel investeren in een akkoord

De VN willen het milieu beschermen en daarom willen ze een akkoord bereiken. Daarvoor is echter geld nodig en dat willen de VS en China niet investeren. Ook willen die 2 landen niet dat hun economische groei geremd wordt door milieu-afspraken. Dat botst dus.

Opdracht 3.4. voor- en nadeel compromis

- voordeel: iedereen kan iets van zijn doelen bereiken
- nadeel: niemand is helemaal tevreden

Opdracht 3.5. compromissen maken

1. 2% loonsverhoging
2. 50/50-verdeling; of belasting verhogen om allebei geld geven
3. winkels 1x in de maand op zondag open; of per gemeente andere regels zodat christelijke dorpen zondagsrust kennen en seculiere steden een 24-uurseconomie.
4. levenslang
5. jeugdige criminelen een taakstraf geven (bureau HALT), of hard straffen bij zware delicten en heropvoeden bij kleine criminaliteit
6. abortus alleen bij uitzonderingen toestaan. In Nederland is abortus strafbaar, tenzij er sprake is van een noodsituatie. Of het een noodsituatie is, wordt bepaald door de moeder. Het gevolg is dat als de moeder een abortus wenst, deze toegestaan wordt.
7. beide niet door laten gaan, of een eigen bijdrage voor de gezondheidszorg zodat je bij elke bezoek iets moet betalen.
8. ambtenaren en scholieren verbieden om religieuze symbolen te dragen (laïcité – de Franse en Turkse oplossing). Eigenlijk kom je hier niet uit; er is niet echt een compromis mogelijk bij dit dilemma.

2. met concrete belangen (bijv. procenten) is het makkelijker een compromis te maken dan met waarden

Opdracht 3.6 paintballen in Duitsland

1. jongeren gebruiken wapens en vermoorden daar anderen mee
2. (a) beschikbaarheid van vuurwapens; (b) bestaan van geweldsspelletjes als paintballen en lasertag of geweld op tv en in games; (c) slechte opvoeding; (d) slechte omstandigheden of vooruitzichten toekomst
3. (a) vuurwapens verbieden; (b) leeftijdsgrens aan geweld op tv en in games; (c) heropvoeding; (d) beter leefomstandigheden of beter vooruitzicht toekomst creëren
4. laatste alinea: Duitse Schiet Federatie: voorstel gaat te ver; nabestaanden Winnenden: regels gaan niet ver genoeg

Opdracht 3.7 In 't Veld en melkquota

- het is moeilijker over waarden compromissen te sluiten dan over belangen; schema 1, vijfde kenmerk: in een debat vinden waardenafweging en belangenuitwisseling plaats

Opdracht 3.8 *Bos en de PvdA*

- 1) aftrek van de hypotheekrente en een onderzoek naar Nederlandse steun aan de oorlog in Irak; misschien ook het niet verlengen van de missie in Irak
- 2) mee kunnen regeren: macht
- 3) A: Bos als PvdA-leider A: Bos als vice-premier
W: - W: -
B: PvdA goed op de kaart B: coalitie tevreden stellen door je loyaal op te stellen
- 4) mensen accepteren compromissen steeds minder; zien het 'als draaien, als slapheid'

Opdracht 3.9 *Thomas-theorema*

- 1) iedereen ging op in zijn rol, voorbeelden (zelf invullen als docent) zoals dat de lln. bijna alle middelen gebruikten om te winnen, zelfs liegen en bedriegen.
- 2) eigen antwoord leerling, bijv. als je denkt dat je voor een toets toch een onvoldoende gaat halen, je er niet voor gaat leren en uiteindelijk een onvoldoende haalt. Of dat je denkt dat iemand een hekel aan je heeft en je vroeg of laat daarin bevestigd wordt "zie je wel".

Opdracht 3.10 *Thomas-theorema.*

- 1) tweede zin: 'handelen daarnaar'
- 2) mensen hebben het idee dat ze armer worden ('*define situations as real*') en gaan er dan naar handelen door minder te besteden en meer te sparen ('*real in their consequences*')

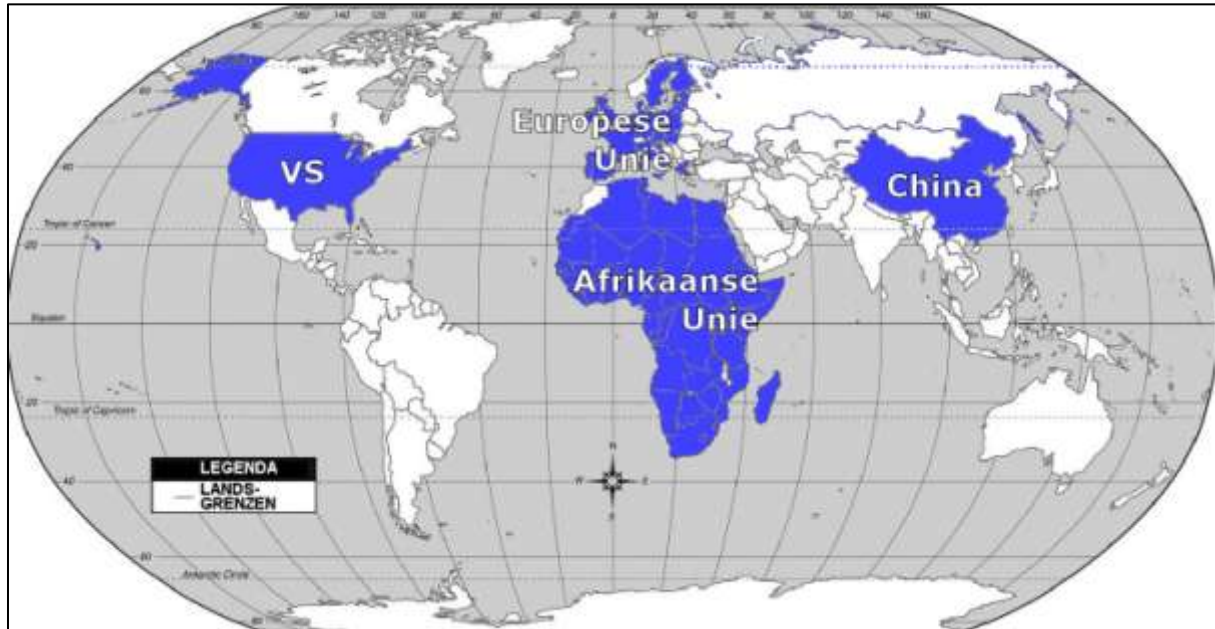
Opdracht 3.11 *Thomas-theorema en kogelbrieven*

- 1) beeldvorming (*define situations*) en werkelijkheid (*consequences*)
- 2) mensen werden bang, sommige politici voelden zich bedreigd; ze ervoeren een heel angstige situatie ('*define situations as real*') en handelden ernaar door uit de politiek te stappen ('*real in their consequences*')

(dat het in de praktijk mee bleek te vallen is niet heel relevant voor het Thomas-theorema)

Simulatiespel - voorbereiding

In de artikelen zagen we dat er verschillend gedacht wordt over oorzaken en oplossingen van de klimaatveranderingen. De daardoor veroorzaakte botsingen tussen actoren komen door verschillende waarden en belangen. De actoren die aan de vergadering meedoen zijn de Verenigde Naties, de Verenigde Staten, de Europese Unie, de Afrikaanse Unie en China spelen.

Het doel in het spel is een akkoord te bereiken tussen de verschillende actoren om gezamenlijk het probleem van het broeikaseffect aan te pakken. De VN zijn voorzitter in het spel en leiden de vergaderingen, de overige vier partijen moeten proberen door strategisch onderhandelen een zo gunstig mogelijk akkoord te bereiken voor zichzelf. Maar dat akkoord moet wel voldoende financiële middelen opleveren. Als actor krijg je alleen informatie over je eigen land; je eigen standpunten en financiële mogelijkheden.

Er zijn drie verschillende onderdelen in het spel:

- a) plenaire (klassikale) vergaderingen;
- b) achterkamertjespolitiek;
- c) intern overleg.

De VN zitten de plenaire vergaderingen voor en per actor nemen er twee personen deel aan deze vergaderingen (de *politici*). Bij achterkamertjespolitiek is er een belangrijke rol weggelegd voor de *diplomaten* van de actoren; zij moeten proberen 'in het geheim' te overleggen met *diplomaten* van een (of twee) andere actor(en).

Uiteindelijk komen de VN met een voorstel voor een akkoord waar de andere partijen akkoord mee moeten gaan. Als jullie na twee lessen onderhandelen het nog niet met elkaar eens zijn, is het spel mislukt en hebben jullie allemaal verloren. Komt er wel een akkoord dan wordt door de docent beoordeeld wie het spel gewonnen heeft. Dat is echter niet het belangrijkste van dit simulatiespel!

Simulatiespel - spelverloop

Om duidelijk te maken hoe het spel zal verlopen, volgt hieronder een overzicht.

- 1) De klas wordt verdeeld in vijf groepen (de actoren VN, VS, EU, CH en AU);
- 2) elke groep krijgt geheime informatie over 'zichzelf' en bepaalt aan de hand daarvan haar waarden, belangen en doelen;
- 3) elke groep verdeelt de rollen:
 - a. twee politici, woordvoerders bij plenaire vergaderingen);
 - b. twee diplomaten, onderhandelaars bij achterkamertjespolitiek;
 - c. één secretaris (notulist), schrijft belangrijke zaken van o.a. tegenstanders op;
 - d. journalist, schrijft een verslag van de vergadering voor een krant in het land van die actor (VS of China) of voor een krant in Nederland (Europese Unie) of in Zuid-Afrika (Afrikaanse Unie);
 - e. één proces-coördinator, manager van de groep en aanspreekpunt voor docent; zorgt dat iedereen weet wat zijn/haar taak is.
- 4) de VN beleggen de eerste plenaire vergadering en geven het doel ervan aan en inventariseren daarna de visies en standpunten van de verschillende actoren (rol voor politici);
- 5) de VN schorsen de vergadering voor het eerst en de politici gaan met hun groepsgenoten (intern overleg) inventariseren en overleggen;
- 6) daarna is er de mogelijkheid voor 'achterkamertjespolitiek' (rol voor diplomaten); 'achter de schermen' kunnen de diplomaten met elkaar onderhandelen;
- 7) de VN beleggen de tweede plenaire vergadering en willen een begin maken aan een mogelijk akkoord door de standpunten van de verschillende actoren tot een 'compromis' te maken;
- 8) de actoren gaan kort uit elkaar en overleggen in hun groep over het mogelijke compromis (hoe acceptabel vindt de groep het betreffende voorstel en wat moet er evt. nog aan gewijzigd worden?);
- 9) er is weer een mogelijkheid voor achterkamertjespolitiek;
- 10) de VN roepen de vergadering weer bijeen en proberen tot een akkoord te komen (als dat niet mogelijk blijft, gaan we verder met punt 8);
- 11) bij een mogelijk akkoord schorsen de VN de vergadering en zorgen zij voor een schriftelijk voorstel voor een akkoord;
- 12) elke actor zet een handtekening onder het akkoord van de VN (mits ze het er mee eens zijn natuurlijk!);
- 13) per actor wordt bekeken hoeveel geïnvesteerd is, en degene die het best onderhandeld heeft, is de winnaar (ook de VN kunnen winnen)!

“Mensen komen vaak eerder uit op een extreem standpunt dan op een verzoenend standpunt.”
(Bill Clinton, oud-president van de Verenigde Staten)

4 Eerste Orde: Actoren

Leerlingen moeten inmiddels weten dat het bij Maatschappijleer gaat over maatschappelijke problemen. Daarbij moeten keuzes gemaakt worden tussen waarden en belangen en dat dat lastig is, hebben ze ervaren in het simulatiespel. In dit hoofdstuk willen we politiek begrijpelijker maken voor leerlingen door de eerste orde (van schema 5, p. 62) aan te brengen.

4.1 Uitleg opzet hoofdstuk 4

In hoofdstuk 4 gaan we orde aanbrengen in de actoren. Actoren groeperen zich graag rondom waarden, ideeën en visies. We gaan dus soorten groepen maken en komen dan uit op de volgende drie: cultuurgroepen, belangengroepen en ideologische groepen.

De eerste twee werken we kort uit in paragraaf 4.1 van Seneca, op de derde komen we uitvoerig terug in hoofdstuk 6. We noemen kort het verschil tussen dominante cultuur, subcultuur en tegencultuur. Dit is bedoeld om leerlingen meer te laten begrijpen van de samenlevingsvraag die in hoofdstuk 5 wordt geïntroduceerd en daarna regelmatig terugkomt. We sluiten de paragraaf af met een WLB over het maatschappelijk middenveld en met een vooruitblik naar de ideologische groepen. Voor het begrijpen van ideologieën is het belangrijk dat leerlingen weten wat links en rechts is in de politiek.

Om dat te introduceren gaan we in 4.2 kort in op het voorspellen van gedrag (iets wat heel goed past bij sociale wetenschappen) en introduceren het nature-nurture-debat. Dit is de voorloper van links en rechts in 4.3.

Het verschil tussen linkse en rechtse mensbeelden behandelen we uitgebreid in paragraaf 4.3, zodat leerlingen dit goed in de vingers gaan krijgen. Er zijn mensen die de termen 'links' en 'rechts' als verouderd beschouwen, maar niets is minder waar. Er wordt al enkele decennia systematisch onderzoek gedaan naar de verkiezingsprogramma's van politieke partijen in het Comparative Manifestos Project - <http://www.wzb.eu/zkd/dsl/projekte-manifesto.en.htm>. Eén van de conclusies van dit project is dat een eendimensionale indeling van politieke partijen het meest verklarend werkt.

Overigens kunnen kiezers over het algemeen prima denken in termen van links en rechts, zoals blijkt uit het plaatsen van partijen op het links-rechts spectrum of het positioneren van zichzelf: <http://www.politiekebarometer.nl/pdf/pb-2008-wk31extra.pdf>

We spreken in Seneca van linkse en rechtse mensbeelden. Maar voor de duidelijkheid brengen we details aan door het ook te hebben over vier verschillende mensbeelden. Het linkse mensbeeld bestaat uit het idealistisch en optimistisch mensbeeld, terwijl het rechts mensbeeld uit het realistisch en pessimistisch mensbeeld bestaat. De politieke praktijk in Nederland toont aan dat idealisme en optimisme meestal samengaan evenals realisme en pessimisme. Maar er zijn enkele uitzonderingen. De ChristenUnie heeft zich de afgelopen jaren ontwikkeld tot een partij met zowel een realistisch als een optimistisch mensbeeld.

Nadat WLB D aan bod komt (waarin Il. m.b.v. de mensbeeldtest hun linkse of rechtse visie op de samenleving meten), gaan we verder met paragraaf 4.4. Hierin komt een uniek aspect van Seneca naar voren: het verschil tussen de extremen en het centrum. We werken daar uit dat in het midden men ervoor kiest om alle meningen te horen en op basis daarvan beleid te maken, terwijl 'de extremen' kiezen voor strijd voor het algemeen belang (links) of voor één waarheid

(rechts). We sluiten het hoofdstuk af met enkele oefeningen die formeel onderdeel zijn van paragraaf 4.4. Dit kan gebruikt worden als een laatste les over hoofdstuk 4.

4.2 *Verschil havo – vwo hoofdstuk 4*

Het verschil in dit hoofdstuk tussen havo en vwo is in dit hoofdstuk beperkt gebleven tot het bieden van verdieping aan het vwo; door de grote hoeveelheid verdieping verwachten we niet dat vwo-ers sneller door h.4 heen gaan dan havisten.

4.3 Lesplannen hoofdstuk 4 – havo

Les 14 havo

Doel: leerlingen kunnen actoren indelen in drie verschillende soorten groepen
Onderwerp: eerste orde
Seneca: 4.1

Lesopzet:

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 10	Introductie eerste orde	uitleggen	luisteren
10 – 30	Cultuurgroepen	uitleggen, tonen voorbeeld	luisteren, maken opdr. 4.1
30 – 45	Oefenen		maken opdr. 4.2-4.3
45 – 50	uitlooptijd	huiswerk opgeven:	lezen p. 38 – 41 maken: opdr. 4.1 – 4.4

Introductie eerste orde

Terugkomen op simulatiespel / chaos in voetbal en schema 6. Nu gaan we orde maken in de chaos, allereerst door te kijken of we actoren in groepen in kunnen delen. Vertellen dat er in Nederland niet 16 miljoen verschillende meningen zijn, maar dat mensen graag elkaar opzoeken. Zo ontstaan verschillende soorten groepen:

- 1) cultuurgroepen
- 2) belangen groepen
- 3) ideologische groepen

Cultuurgroepen

- Uitleggen wat cultuur is en dat er verschillende culturen bestaan met verschillende kenmerken (o.a. taal, gewoonten, rituelen, helden). Ook benadrukken dat culturen langzaam veranderen; cultuur is als het ware een tanker.
- Voorbeelden van instellingen: scheiding der machten, koningshuis, rechten v/e verdachte
- Leerlingen opdr. 4.1 laten maken.
- Ook verschil dominante cultuur en sub- en tegencultuur uitleggen. Eventueel filmpje laten zien van een subcultuur of een tegencultuur. Er is een aflevering van 'Focus op de Maatschappij' (<http://player.omroep.nl/?afIID=8467234>), maar dit is voor VMBO bedoeld en duurt 10-14 minuten (laatste 4 minuten overslaan). Een deel van een aflevering van Puberruil geeft ook een goede illustratie van subculturen (<http://www.kro.nl/nieuws.aspx?articleid=222351>).

Oefenen

De II. opdr. 4.2-4.4 laten maken. Alternatief: twee v.d. drie opdrachten maken en klassikale discussie, bijv. over de stelling "Egyptische vrouwen worden onderdrukt, maar hebben dit niet door". En dan uiteraard koppeling maken naar in hoeverre 'onze' cultuur is aangeleerd.

Huiswerk / uitlooptijd

lezen p. 41 – 43, maken: opdr. 4.1 – 4.4

Les 15 – havo

Doel: II. dienen op de hoogte te zijn van de nature-nurture discussie. Deze kennis dient als opstap naar het aanleren van mensbeelden

Onderwerp: maatschappelijk middenveld, nature - nurture

Seneca: 4.1 en 4.2

Lesopzet:

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 10	Huiswerk bespreken		controleren
10 – 15	Maatschappelijk middenveld	begeleiden	maken opdr. 4.5 WLB C
15 – 35	Nature – nurture	begeleiden / uitleggen	lezen / luisteren
35 – 45	Links – rechts	uitleggen / rondlopen	luisteren, maken opdr. 4.7 (+4.8)
40 – 50	huiswerk / uitlooptijd	huiswerk opgeven:	lezen pp. 46 – 48 maken: opdr. 4.7 – 4.10 WLB D

Huiswerk bespreken

HW vorige keer was: lezen p. 41-43, maken: opdr. 4.1 – 4.4

Maatschappelijk Middenveld

Definities van maatschappelijk middenveld en van sociale klasse noemen.

Eventueel opdr. 4.5 laten maken als opstart voor WLB C.

Nature - nurture

Ideologische groepen alleen definitie noemen en uitleggen wat het is. Daarna beginnen met dat sociaal wetenschappers gedrag proberen te verklaren (en dat het dus voorspelbaar wordt). Laat leerlingen uitrekenen wat ze voor Maatschappijleer gehaald zouden hebben (zie formule op de powerpoint).

Als we ervan uitgaan dat gedrag verklaarbaar is, wat bepaalt dan het gedrag van mensen?

Bespreek het nature-nurture-debat. Dit kort uitleggen aan de hand van crimineel gedrag en dan opdr. 4.6 (hierbij kan klassikaal gediscussieerd worden) bespreken. Evt. delen uit uitzending van het TV-programma Galileo laten zien (minuten te tonen: 1:00 t/m 3:30, 13:25 t/m 21:00):

<http://player.omroep.nl/?afIID=3231115&md5=1d13d51b23672fcd8ede1085c662d7a7>

Het is overigens verhelderend voor u als docent maatschappijleer om de hele video te bekijken, omdat o.a. Lombroso en de 'affaire-Buikhuizen' er in voor komen. Meer over de affaire Buikhuizen in een aflevering van Nova over biologische oorzaken van crimineel gedrag:

<http://www.novatv.nl/page/detail/uitzendingen/4694>

Links - rechts

Het is van essentieel belang dat leerlingen begrijpen wat een links en een rechts mensbeeld inhoudt. Anders kunnen ze de rest van de methode niet begrijpen!

Koppeling tussen nature-nurture en links-rechts maken, en mensbeelden uitleggen (p. 47 – 48). Schema 8 klassikaal bespreken (p.48). Daarna opdr. 4.7 (concreet) en eventueel 4.8 (abstract) laten maken. Tip: ter illustratie van het begrip mensbeelden kunt u een letterlijke bril

gebruiken. Zet een donkere zonnebril op: “Het leven ziet er zo een stuk somberder uit”. Of een roze: door een roze bril kijken. Donker=rechts; roze=links. Ook kan hierbij het citaat van Thomas Hobbes aangehaald worden: ‘de mens de mens een wolf’. **Let op:** ln. denken nogal eens dat je beter een optimistisch dan pessimistisch mensbeeld kan hebben. Bijv. omdat het dan prettiger leven is. Benadruk daarom dat het gaat om het kijken naar (capaciteiten van) mensen. Het gaat dus niet over de vraag hoe actoren in het leven staan (optimistisch of pessimistisch).

Huiswerk

lezen pp. 46 – 48, maken: opdr. 4.7 – 4.10, WLB D

Les 16 – havo

Doel: II. dienen te begrijpen dat er verschil is tussen het politieke midden en de linkse en rechtse extremen. Dit verschil zit in de manier om politieke doelen te bereiken.

Onderwerp: strijd of debat

Seneca: 4.4

Lesopzet:

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 15	Huiswerk bespreken	tevens uitleggen links-rechts	controleren
15 – 30	Strijd	uitleggen	luisteren, maken opdr. 4.12
30 – 45	Debat	uitleggen	luisteren, maken opdr. 4.15
45 – 50	huiswerk / uitlooptijd	huiswerk opgeven:	leren pp. 52-57 maken: opdr. 4.12, 4.13, 4.15.

Huiswerk / herhaling

maken: opdr. 4.7-4.8

WLB D

Aan de hand van het huiswerk het verschil tussen links-rechts herhalen (links gaat uit van het goede in de mens en mensen zijn gelijk; rechts: mensen zijn van nature slecht en ongelijk).

Strijd

Uitleggen dat extremen kiezen voor strijd om het algemeen belang (links) of één waarheid/norm (rechts). Dit is behoorlijk pittige stof voor havo-II. Leerlingen moeten de conclusie van de redenering van p. 52 onthouden: de extremen kiezen voor strijd. Opdr. 4.12 laten maken en daarna bespreken (abstracte opdracht).

Eventueel kan strijd geïllustreerd worden met het tonen van een stukje video van strijd, bijv. over de Winterschilders: http://headlines.nos.nl/forum.php/list_messages/12855

Demonstraties zijn trouwens niet altijd een vorm van strijd, omdat ze vaak toegestaan zijn. Stakingen zijn soms vormen van strijd, als ze niet toegestaan zijn.

Een mooi voorbeeld van burgerlijke ongehoorzaamheid is het protest tegen de Vietnam oorlog. Er werd geroepen 'Johnson molenaar' in plaats van 'Johnson moordenaar'. Dat (tweede) was nl. verboden door de rechter, omdat belediging van een bevriend staatshoofd strafbaar was (voor meer info, zie: <http://www.iisg.nl/edu/vietnamoorlog/acties.php>).

Debat

In het centrum kiest men voor het debat waarbij alle meningen gehoord mogen worden. Dat is niet alleen maar bedoeld om strijd te voorkomen. Het politieke centrum is er van overtuigd dat "een zo open mogelijk debat de voorlopig beste oplossing" geeft. Vergelijk dit met schema 1 van p. 10. Leerlingen kunnen opdr. 4.15 maken over het weglopen van de PVV-fractie uit een debat om te oefenen met strijd en debat. Let op: het woord centrum kan voor leerlingen nog wel eens verwarrend zijn. Leg daarom uit dat het een ander woord voor 'het midden' is, in plaats van het centrum van de stad. Benoem evt. ook een paar typerende midden-uitspraken als: de gulden middenweg' of 'de waarheid ligt in het midden'.

Eventueel kan het artikel en de video over Duyvendak gebruikt worden wat in Extra staat bij dit hoofdstuk van de docentenhandleiding. Ook kan de geschiedenis van de Europese samenwerking genoemd worden; samen werken en debatteren in plaats van oorlog (strijd).

Bij de extra's van hoofdstuk 4 staat hiervoor een extra opdracht. In de powerpoint staan diverse links naar diverse voorbeelden van debat of strijd.

Huiswerk

leren pp. 52 – 57

maken: opdr. 4.12, 4.13, 4.15

Les 17 – havo

Doel: II. dienen te h.4 te begrijpen
Onderwerp: samenvatting h.4
Seneca: 4.4

Lesopzet:

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 15	Huiswerk bespreken		controleren
15 – 25	Opdr. 4.16	bespreken opdr. 4.16	maken opdr. 4.16
25 – 30	Schema 10 en 11	uitleggen	luisteren
30 – 45	Oefenen	uitleggen	luisteren, maken opdr. 4.19
45 – 50	huiswerk / uitlooptijd	huiswerk opgeven:	leren pp. 71 – 76 maken:opdr. 4.17– 4.21

Huiswerk / herhaling

maken: opdr. 4.12, 4.13, 4.15

Opdr. 4.16

Leerlingen maken opdr. 4.16 als oefening met links/rechts, waarde en compromis. Bespreken in de klas.

Schema 10 en 11

Schema 10 en 11 kort toelichten

Oefenen

LI. opdr. 4.17-4.21 laten maken (of selectie daarvan), eventueel enkele opdr. bespreken. Eventueel kan ook terug gekomen worden op moeilijke onderwerpen van h.4 of illustraties weer worden gegeven die in de vorige lessen niet aan bod zijn gekomen.

Een voorbeeld van zo'n illustratie is een aflevering van Andere Tijden over de Centruumpartij in de jaren '80 (opdr. 57); <http://geschiedenis.vpro.nl/programmas/2899536/afleveringen/41837283/> en de aflevering zelf: [http://cgi.omroep.nl/cgi-bin/streams/legacy/babel?/ceres/nps/rest/2009/NPS_1124906/bb.20090423.asf?title=Andere Tijden 23 april 2009;embed=1](http://cgi.omroep.nl/cgi-bin/streams/legacy/babel?/ceres/nps/rest/2009/NPS_1124906/bb.20090423.asf?title=Andere+Tijden+23+april+2009;embed=1) (duurt 25 min.)

Goed ook om het verschil tussen de jaren '80 en heden aan te geven; reacties op Janmaat en Wilders. Let ook op het midden-standpunt van Goedkoop op het eind: '*we moeten vechten op argumenten*'.

Huiswerk

leren pp. 58 – 61

maken: opdr. 4.17 – 4.21

4.4 Lesplannen hoofdstuk 4 – vwo

Les 12 vwo

Doel: leerlingen kunnen actoren indelen in drie verschillende soorten groepen
Onderwerp: eerste orde
Seneca: 4.1

Lesopzet:

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 10	Introductie eerste orde	uitleggen	luisteren
10 – 20	Cultuurgroepen	uitleggen, evt. tonen voorbeeld	luisteren, maken opdr. 4.1
20 – 35	Oefenen		maken opdr. 4.2-4.4
35 – 40	Maatschappelijk Middenveld	uitleggen	luisteren
40 – 45	Gedrag verklaren	uitleggen	luisteren
45 – 50	uitlooptijd	huiswerk opgeven:	lezen p. 41 – 44 maken: opdr. 4.1 – 4.5 WLB C

Introductie eerste orde

Terugkomen op simulatiespel / chaos in voetbal en schema 7. Nu gaan we orde maken in de chaos, allereerst door te kijken of we actoren in groepen in kunnen delen. Vertellen dat er in Nederland niet 16 miljoen verschillende meningen zijn, maar dat mensen graag elkaar opzoeken. Zo ontstaan verschillende soorten groepen:

- 1) cultuurgroepen
- 2) belangen groepen
- 3) ideologische groepen

Cultuurgroepen

- Uitleggen wat cultuur is en dat er verschillende culturen bestaan met verschillende kenmerken (o.a. taal, gewoonten, rituelen, helden). Ook benadrukken dat culturen langzaam veranderen; cultuur is als het ware een tanker.
- Voorbeelden van instellingen: scheiding der machten, koningshuis, rechten v/e verdachte
- Leerlingen opdr. 4.1 laten maken.
- Ook verschil dominante cultuur en sub- en tegencultuur uitleggen. Een deel van een aflevering van Puberruil geeft ook een goede illustratie van subculturen (<http://www.kro.nl/nieuws.aspx?articleid=222351>).

Oefenen

De II. opdr. 4.2-4.4 laten maken. Alternatief: twee v.d. drie opdrachten maken en klassikale discussie, bijv. over de stelling "Egyptische vrouwen worden onderdrukt, maar hebben dit niet door". En dan uiteraard koppeling maken naar in hoeverre 'onze' cultuur is aangeleerd.

Maatschappelijk Middenveld

Definities van maatschappelijk middenveld en van sociale klasse noemen.
Eventueel opdr. 4.5 laten maken.

Gedrag verklaren

Ideologische groepen alleen definitie noemen en uitleggen wat het is. Daarna beginnen met dat sociaal wetenschappers gedrag proberen te verklaren (en dat het dus voorspelbaar wordt). Laat leerlingen uitrekenen wat ze voor Maatschappijleer gehaald zouden hebben (zie formule op de powerpoint).

Huiswerk / uitlooptijd

lezen p. 41 – 44
maken: opdr. 4.1 – 4.5
WLB C

Les 13 – vwo

Doel: II. dienen op de hoogte te zijn van de nature-nurture discussie. Deze kennis dient als opstap naar het aanleren van mensbeelden

Onderwerp: nature - nurture

Seneca: 4.2 en 4.3

Lesopzet:

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 15	Huiswerk bespreken		controleren
15 – 35	Nature – nurture	begeleiden / uitleggen	lezen / luisteren
35 – 45	Links – rechts	uitleggen / rondlopen	luisteren, maken opdr. 43 – 44
45 – 50	huiswerk / uitlooptijd	huiswerk opgeven:	lezen pp. 47 – 51 maken: opdr. 4.6 – 4.10 WLB D

Huiswerk bespreken

HW vorige keer was: maken: opdr. 4.1 – 4.5, WLB C

Nature - nurture

Als we ervan uitgaan dat gedrag verklaarbaar is (zoals we in de vorige les behandelden), wat bepaalt dan het gedrag van mensen?

Bespreek het nature-nurture-debat. Dit kort uitleggen aan de hand van crimineel gedrag en dan opdr. 4.6 (hierbij kan klassikaal gediscussieerd worden) bespreken. Evt. delen uit uitzending van het TV-programma Galileo laten zien (minuten te tonen: 1:00 t/m 3:30, 13:25 t/m 21:00).

<http://player.omroep.nl/?afID=3231115&md5=1d13d51b23672fcd8ede1085c662d7a7>

Het is overigens verhelderend voor u als docent maatschappijleer om de hele video te bekijken, omdat o.a. Lombroso en de 'affaire-Buikhuizen' er in voor komen. Meer over de affaire Buikhuizen in een aflevering van Nova over biologische oorzaken van crimineel gedrag:

<http://www.novatv.nl/page/detail/uitzendingen/4694>

Links - rechts

Het is van essentieel belang dat leerlingen begrijpen wat een links en een rechts mensbeeld inhoudt. Anders kunnen ze de rest van de methode niet begrijpen!

Koppeling tussen nature-nurture en links-rechts maken, en mensbeelden uitleggen. Schema 8 klassikaal bespreken (p.48). Daarna opdr. 4.7 en 4.8 laten maken. Tip: ter illustratie van het begrip mensbeelden kun je een letterlijke bril gebruiken. Zet een donkere zonnebril op: "Het leven ziet er zo een stuk somberder uit". Of een roze: door een roze bril kijken. Donker=rechts; roze=links. Ook kan hierbij het citaat van Thomas Hobbes aangehaald worden: 'de mens de mens een wolf'. **Let op:** IIn. denken nogal eens dat je beter een optimistisch dan pessimistisch mensbeeld kan hebben. Bijv. omdat het dan prettiger leven is. Benadruk daarom dat het gaat om het kijken naar (capaciteiten van) mensen. Het gaat dus niet over de vraag hoe actoren in het leven staan (optimistisch of pessimistisch).

Huiswerk

lezen pp. 47 – 51, maken: opdr. 4.6 – 4.10, WLB D

Les 14 – vwo

Doel: II. dienen te begrijpen dat er verschil is tussen het politieke midden en de linkse en rechtse extremen. Dit verschil zit in de manier om politieke doelen te bereiken.

Onderwerp: strijd of debat

Seneca: 4.4

Lesopzet:

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 15	Huiswerk bespreken	tevens uitleggen links-rechts	controleren
15 – 30	Strijd	uitleggen	luisteren, maken opdr. 4.12
30 – 45	Debat	uitleggen	luisteren, maken opdr. 4.15
45 – 50	huiswerk / uitlooptijd	huiswerk opgeven:	leren pp. 52 – 57 maken: opdr. 4.12 – 4.16

Huiswerk / herhaling

lezen pp. 47 – 51, maken: opdr. 4.6 – 4.10, WLB D

Aan de hand van het huiswerk het verschil tussen links-rechts herhalen (links gaat uit van het goede in de mens en mensen zijn gelijk; rechts: mensen zijn van nature slecht en ongelijk).

Strijd

Uitleggen dat extremen kiezen voor strijd om het algemeen belang (links) of één waarheid/norm (rechts). Dit is behoorlijk pittige stof voor havo-II. Leerlingen moeten de conclusie van de redenering van p. 52 onthouden: de extremen kiezen voor strijd. Opdr. 4.12 laten maken en daarna bespreken.

Eventueel kan strijd geïllustreerd worden met het tonen van een stukje video van strijd, bijv. over de Winterschilders: http://headlines.nos.nl/forum.php/list_messages/12855

Demonstraties zijn trouwens niet altijd een vorm van strijd, omdat ze vaak toegestaan zijn. Stakingen zijn soms vormen van strijd, als ze niet toegestaan zijn.

Een mooi voorbeeld van burgerlijke ongehoorzaamheid is het protest tegen de Vietnam oorlog. Er werd geroepen 'Johnson molenaar' in plaats van 'Johnson moordenaar'. Dat (tweede) was nl. verboden door de rechter, omdat belediging van een bevriend staatshoofd strafbaar was (voor meer info, zie: <http://www.iisg.nl/edu/vietnamoorlog/acties.php>).

Debat

In het centrum kiest men voor het debat waarbij alle meningen gehoord mogen worden. Dat is niet alleen maar bedoeld om strijd te voorkomen. Het politieke centrum is er van overtuigd dat "een zo open mogelijk debat de voorlopig beste oplossing" geeft. Vergelijk dit met schema 1 van p. 10. Leerlingen kunnen opdr. 4.15 maken over het weglopen van de PVV-fractie uit een debat om te oefenen met strijd en debat. Let op: het woord centrum kan voor leerlingen nog wel eens verwarrend zijn. Leg daarom uit dat het een ander woord voor 'het midden' is, in plaats van het centrum van de stad. Benoem evt. ook een paar typerende midden-uitspraken als: de gulden middenweg' of 'de waarheid ligt in het midden'.

Eventueel kan het artikel en de video over Duyvendak gebruikt worden wat in Extra staat bij dit hoofdstuk van de docentenhandleiding. Ook kan de geschiedenis van de Europese samenwerking genoemd worden; samen werken en debatteren in plaats van oorlog (strijd). Bij de extra's van hoofdstuk 4 staat hiervoor een extra opdracht.

Huiswerk

leren pp. 52 – 57

maken: opdr. 4.12 – 4.16

Les 15 – vwo

Doel: II. dienen te h.4 te begrijpen
Onderwerp: samenvatting h.4
Seneca: 4.4

Lesopzet:

Tijd (in min.)	Doel / onderwerp	Activiteit docent	Activiteit leerling
0 – 5	'binnenkomst'		
5 – 15	Huiswerk bespreken		controleren
15 – 30	Opdr. 4.23	bespreken opdr. 4.23	maken opdr. 4.23
30 – 35	Schema 8 en 9	uitleggen	luisteren,
35 – 45	Oefenen	uitleggen	luisteren, maken opdr. 4.19
45 – 50	huiswerk / uitlooptijd	huiswerk opgeven:	leren pp. 58 – 61 maken: opdr. 4.17–4.23

Huiswerk / herhaling

leren pp. 52 – 57
maken: opdr. 4.12 – 4.16

Opdr. 4.23

Leerlingen maken opdr. 4.23, een pittige verdiepingsopdracht over de invoering van de sharia in Nederland als een meerderheid van het volk dat zou willen. Bespreken in de klas.

Schema 8

Schema 8 en 9 kort toelichten

Oefenen

II. opdr. 4.17-4.23 laten maken (of selectie daarvan), eventueel enkele opdr. bespreken. Eventueel kan ook terug gekomen worden op moeilijke onderwerpen van h.4 of illustraties weer worden gegeven die in de vorige lessen niet aan bod zijn gekomen.

Een voorbeeld van zo'n illustratie is een aflevering van Andere Tijden over de Centruumpartij in de jaren '80 (opdr. 57); <http://geschiedenis.vpro.nl/programmas/2899536/afleveringen/41837283/> en de aflevering zelf: <http://player.omroep.nl/?afIID=9339185> (duurt 25 min.)

Goed ook om het verschil tussen de jaren '80 en heden aan te geven; reacties op Janmaat en Wilders. Let ook op het midden-standpunt van Goedkoop op het eind: 'we moeten vechten op argumenten'.

Huiswerk

leren pp. 58 – 61
maken: opdr. 4.17–4.23

4.5 Extra's hoofdstuk 4

Als eerste enkele extra stellingen, als extra oefening voor opdr. 43.

- 1) Mensen kunnen niet zonder elkaar.
 - 2) De samenleving is belangrijker dan het individu.
 - 3) Mensen denken eerst aan zichzelf
 - 4) Eens een dief, altijd een dief.
 - 5) Sommige mensen kun je maar beter niet mee laten beslissen.
 - 6) Ieder (gezond) mens is slim genoeg om zelf te beslissen wat goed is voor zichzelf.
 - 7) Praten lost meer op dan straffen.
 - 8) Sommige mensen zijn superieur aan anderen.
 - 9) Mensen zijn wel verschillend, maar iedereen heeft bijna even veel talenten.
 - 10) Verschil moet er zijn!
-

Een suggesties voor het 'levendiger' maken van de les, is het oefenen met citaten en songteksten. Laat ln. daarin linkse of rechtse mensbeelden herkennen. Een aantal voorbeelden:

- Lange Frans en Baas B., Zinloos: clip: <http://www.youtube.com/watch?v=WOERov10GH0&feature=related> en song tekst: http://www.lyricsmode.com/lyrics/l/lange_frans/zinloos.html Optimistisch ('we zijn allemaal mensen', 'hopelijk maken we iemand bewuster') maar ook realistisch ('helden', 'meer gemeen met de slachtoffers dan de daders', 'Ligt het aan ons zelf?').
- Billy Joel, Honesty – realistisch mensbeeld, want het gaat over dat de meeste mensen niet eerlijk zijn.
- John Lennon, Imagine – idealistisch mensbeeld.
- Sting, Russians – idealistisch en optimistisch mensbeeld, nl. als de Russen net zo veel van hun kinderen houden als wij. En Sting gaat daar ook van uit.

In de toetsen van de voorgaande jaren hebben we regelmatig de leerlingen gevraagd een citaat te beoordelen op hoe links of rechts dat is. Op www.citaten.net kunt u een bekende politicus of politiek filosoof intypen om aan een typerende linkse of rechtse uitspraak te komen. Dat kan ook via de website van de politieke partijen en hun beginselen.

Extra opdracht bij het centrum, om de kracht van het debat aan te geven:

- Teken veel streepjes op het bord; bijv. meer dan 100;
- Laat ln. één voor één schatten hoeveel streepjes er zijn (evt. laten doen via papiertjes);
- Reken het gemiddelde uit;
- Tel het aantal streepjes op het bord
- En concludeer dat het gemiddelde een goede schatting is (hopelijk... ;)).

Het idee van dit voorbeeld is dat alle meningen mogelijk zijn en dat die samen de voorlopig beste oplossing zijn. Dus én Geert Wilders is nodig in het debat, én Femke Halsema.

Let wel: dit is een manier om de kracht / wenselijkheid van het debat aan te geven.

Verdiepingsopdracht 4.11 geeft het verschil tussen een realistisch en idealistisch mensbeeld weer: een fikse woordenwisseling op hoog niveau. Speciaal voor vwo-5 of 6!

Om 'strijd versus debat' te illustreren, kan gebruik worden gemaakt van wat Trouw-commentator Willem Breedveld schrijft over de kwestie Duyvendak, zomer 2008 (zie volgende pagina). Hij beschrijft hoe Duyvendak eigenlijk geen moeite heeft met strijd (een inbraak) als het zijn idealen (idealistisch mensbeeld) maar dient. Filmpje: <http://download.omroep.nl/nos/av/08/08/08/duyvendak.flv>

Wijnand Duyvendak heeft GroenLinks ernstig beschadigd

Weleens politici gezien die gedwongen zijn vanuit een bijna tastbaar in het nauw gedreven positie te opereren? Het kan zijn, maar het is een zeldzaam verschijnsel.

Meestal lukt het hen zulke situaties uit de weg te gaan, en als het onvermijdelijke zich toch aandient, bluffen ze zich er als de onschuld zelve doorheen. Maar afgelopen donderdag was het toch zover.

Toen verscheen het GroenLinks Kamerlid Wijnand Duyvendak in 'Nova' om zich te verantwoorden voor zijn activistische verleden. Meer in het bijzonder om ten overstaan van een breed publiek uit te leggen, waarom hij zich pas nu geroepen voelde zijn betrokkenheid bij een inbraak in het ministerie van economische zaken op te biechten en er (blijkens de vooraankondiging van zijn boek) het predicaat op te plakken, dat die actie een 'succes' mocht worden genoemd. De inbrekers waren er mooi in geslaagd de plannen voor de bouw van een kerncentrale te onthullen, die er uiteindelijk niet is gekomen.

Wat dat laatste betreft, dat is teveel eer voor het actiewezen. De plannen verdwenen geruisloos in de ijskast, toen op 26 april 1986 de kerncentrale Tsjernobyl bezweek en een nucleaire wolk half Europa hartkloppingen bezorgde. Maar dit terzijde. Waar het om gaat is Duyvendaks stommitieit om een inbraak een succes te noemen, zoals hijzelf ook volmondig toegaf. Daarmee stond hij voor de ondoenlijke opgave het bewijs te leveren dat hij desondanks een integer politicus is, die zeer wel in staat is om als een geloofwaardig pleitbezorger met geopend vizier het milieustandpunt van zijn partij te verdedigen.

Dat lukte hem niet echt. Zijn vlotte bekentenis dat hij met de verspreiding van het persbericht een stommitieit had begaan, liep vast op de gefronste wenkbrauwen van Clairy Polak: een zo door de wol geleverde actievoerder begaat zulke stommitieiten niet. Die weet dat een persbericht er is om de aandacht te trekken en de toon te zetten. In dit geval de toon dat een inbraak gerechtvaardigd is als daarmee een hoger doel is gediend. Het werd er niet beter op toen Duyvendak erkende dat zulke successen relatief zijn. Ze schrikken het grote publiek af, de publieke support voor acties verwatert en binnen de eigen club treedt vaak een heilloze verharding van standpunten op. Daarom is het effectiever de koninklijke weg te bewandelen, via de parlementaire democratie en zich verre te houden van illegale activiteiten.

Met deze verklaring belandde hij echter in het moeras dat zijn visie op de democratie puur instrumenteel is, zoals de politicoloog Meindert Fennema maandag in de Volkskrant uiteenzette. Het betekent dat Duyvendak illegale activiteiten alleen maar verwerpt als die het doel geen stap dichterbij brengen. Vandaar dat Clairy Polak hem op de man af de vraag stelde of hij zijn inbraak ook op morele gronden afwees. Uitgerekend op die vraag bleef hij een echt antwoord schuldig. Terecht constateerde Femke Halsema daarom een dag later dat Duyvendak zowel de geloofwaardigheid van zichzelf als van zijn partij een deuk had bezorgd.

Het zouden weleens profetische woorden kunnen zijn. GroenLinks bestaat uit een harde kern van voormalige CPN'ers, PSP'ers en veel keiharde actievoerders uit de jaren tachtig. Die hebben op enig moment hun ambities ondergebracht in GroenLinks om langs deze weg aan hun idealen en hun gelijk in het parlement vorm te geven. Dat was een positieve ontwikkeling. Maar het veronderstelt wel een oprecht geloof in de parlementaire democratie, waarin het eigen gelijk niet met harde actie, laat staan met illegale middelen, maar met overtuigingskracht moet worden bevochten. Juist op dat punt heeft Duyvendak als prominent lid van zijn partij steken laten vallen en dat betekent weer dat GroenLinks nog een lange weg te gaan heeft om de twijfel daarover weg te nemen.

Bron: Willem Breedveld, http://www.trouw.nl/deverdieping/dossiers/article1059927.ece/breedveld_Wijnand_Duyvendak_heeft_GroenLinks_ernstig_beschadigd